

Arbejdsrapporter fra

AU IDEAS Pilotcenter:

Den demokratiske offentlighed

– udfordringer og udviklingsperspektiver

Nr. 1

Henrik Kaare Nielsen: *Den demokratiske offentlighed i senmoderniteten*

Arbejdsrapporter fra AU Ideas Pilotcenter:

Den demokratiske offentlighed – udfordringer og udviklingsperspektiver

Der er en solid tradition for at betragte den offentlige samtale som demokratiets livsnerve. Her finder den folkelige meningsdannelse sted, og det er her, de valgte politikere skal kunne begrunde og forsvare deres forvaltning af magten. I dag forekommer den offentlige samtale imidlertid at være udfordret på forskellig vis af fænomener som spin, professionalisering af politikken, kommercialisering af medierne, ulighed i adgang til deltagelse m.m. Ligeledes træffes politisk betydningsfulde beslutninger ofte i sammenhænge, som offentligheden savner indsigt i – fx professionelle netværk, globalt agerende virksomheder, EU-systemet mv. Projektet vil foretage en tværfaglig analyse af disse udfordringer med henblik på at kortlægge deres karakter og rækkevidde. I forlængelse heraf skal det undersøges, på hvilke måder den offentlige samtale kan styrkes som faktor i den politiske beslutningsproces.

Nr. 1, 2012: Henrik Kaare Nielsen: *Den demokratiske offentlighed i senmoderniteten*

Copyright: forfatteren

ISBN 978-87-87906-18-0

ISSN 2245-6171

Centrets arbejdsrapporter kan downloades fra www.offentlighed.au.dk

AU IDEAS er et initiativ, der er skabt i 2011 i samarbejde mellem Aarhus Universitets Forskningsfond og Aarhus Universitet. Det har til formål at hjælpe visionære og originale, interdisciplinære projektideer med at blive realiseret. Et AU IDEAS Pilotcenter arbejder i en periode på 3-5 år med at udvikle en forskningsidé med henblik på at etablere et større forskningscenter. Det aktuelle Pilotcenter har opnået støtte for perioden 2012-2015.

Henrik Kaare Nielsen

Den demokratiske offentlighed i senmoderniteten

Arbejdsrapporten er et udkast til et teoretisk kapitel til en bog om aktuelle æstetiseringstendenser i den politiske offentlighed, som er under udarbejdelse. I dette kapitel præsenteres den overordnede samfundsteoretiske position og begrebsramme, som danner udgangspunkt for analyserne i de efterfølgende kapitler. Teorirammen trækker på og bygger videre på mine tidligere bidrag til debatten, som der derfor løbende refereres til for en mere udfoldet behandling af deltemaer.

Først skitseres et sammenhængende bud på en forståelse af grundbegreberne politik, demokrati og offentlighed. Derefter karakteriseres væsentlige rammebetingelser for offentligheden i senmoderniteten i skikkelse af tendenser til økonomisme og teknokratisering i den statslige politik, udviklingstendenser i mediebildet, herunder internettets potentialer og begrænsninger, samt udviklingstendenser i den politiske identitetsdannelse.

Politik- og demokratiforståelse

Politikbegrebet er, som så mange andre centrale begreber, ganske omstridt.¹ En klassisk definition stammer fra Max Weber, der i 1919 bestemte politik som et uddifferentieret sagsområde med en hertil hørende professionaliseret rolle og praksisform, der har stræben efter *magt*, henholdsvis stræben efter at *påvirke magtfordelingen i samfundet*, som sit primære rationale.² Her har vi altså at gøre med en forståelse af politik som et særskilt handlingsfelt, hvor de professionelle aktørers deltagelse i den politiske proces bestemmes konflikteoretisk som en stående kamp for at optimere egen magtposition.

¹ For et overblik over væsentlige, aktuelle positioner se f.eks. Jens Peter Frølund Thomsen: *Politik i det moderne samfund*, Kbh.: Akademisk Forlag 2008.

² Max Weber: "Politik als Beruf" in samme: *Wissenschaft als Beruf/Politik als Beruf. Studienausgabe*, Tübingen: Mohr 1994.

En anden klassisk definition er den strukturfunktionalistiske, som den kendes fra bl.a. Talcott Parsons, hvor politik bestemmes som et institutionaliseret subsystem, som varetager beslutningsprocesser som specifik delfunktion inden for den samfundsmæssige helhed.³ Her anskues politik med andre ord i et konsensuelt helhedsperspektiv: Der er tale om et system, der hæver sig over aktør-niveauet og yder sit særlige bidrag til, at samfundet som sådan fungerer og hænger sammen.

Begge disse definitioner har givetvis fat i noget centralt, men de forekommer samtidig på hver sin måde at være endimensionale og utilstrækkelige til at begribe kompleksiteten i den politiske proces i moderne demokratiske samfund. En af deres begrænsninger er, at de kun har blik for politik i institutionel forstand.

Her kan den fornyede diskussion af forholdet mellem "politik" og "det politiske" bidrage til at nuancere billedet.⁴ Disse termer defineres til dels forskelligt i debatten, men det fælles udgangspunkt er en analyse af den politiske proces, der basalt sonder mellem et niveau for institutionaliseret magt og forvaltning af politiske beslutninger (oftest kaldet "politik") og et niveau for decentrale konflikter, politiserede hverdagsbehov og ikke-institutionel politisk praksis (oftest kaldet "det politiske").

Med begrebet "det politiske" tilføjes der således en dimension til forståelsen af den politiske proces, som var fraværende hos Weber og Parsons. I bestemmelsen af denne ikke-institutionelle dimension deler debatten sig imidlertid også i konfliktteoretiske og konsensusteoretiske positioner. Således begrebsliggør Ernesto Laclau og Chantal Mouffe, som arbejder i traditionen fra Carl Schmitt,⁵ det politiske som konfliktuelt i den antagonistiske ven-fjende-dikotomis forstand, dvs. som defineret ved kampe, der udkæmpes uden fælles normativ ramme.⁶ Her rummer det politiske med andre ord ikke noget fællesskabelement, men kun partikulære diskursive positioner, der hver især kæmper for at sætte sig igennem.

³ Talcott Parsons: *Politics and Social Structure*, New York: The Free Press 1969.

⁴ For et overblik over væsentlige positioner i denne debat se Thomas Bedorf & Kurt Röttgers (red.): *Das Politische und die Politik*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2010.

⁵ Se Carl Schmitt: *Der Begriff des Politischen*, Berlin: Duncker und Humblot 2002.

⁶ Ernesto Laclau & Chantal Mouffe: *Hegemonie und radikale Demokratie*, Wien: Passagen Verlag 1991.

Heroverfor står en traditionslinje, der omfatter bl.a. Hannah Arendt⁷ og det kritisk-teoretiske makkerpar Oskar Negt og Alexander Kluge.⁸ Fælles for disse teoretikere er bestemmelsen af det politiske som forbundet med en forpligtethed på at reflektere samfundets almene vel. En viljesytring har i denne forstand kun status af at være politisk, hvis den forholder sig til og legitimerer sig over for almenheden. Det politiske repræsenterer således en reflekterende sammenkobling af behov, følelser og interesser fra de decentrale, hverdagslige livssammenhænge med forestillingen om et overordnet samfundsmæssigt fællesskab. I denne definition danner "det politiske" mulighedsbetingelsen for fælles handlen og udgør samtidig en normativ målestok for, hvilke former "politikken" kan antage.

Den sidstnævnte forståelse af det politiske rummer endvidere ansatser til at overvinde den politisk-teoretiske traditions dominerende tendens til at polarisere konflikt- og konsensusperspektiverne. Nærværende fremstilling foreslår i forlængelse heraf en forståelsesramme, der eksplicit integrerer disse. Udgangspunktet tages i følgende ræsonnement, som efterfølgende vil blive nuanceret: På den ene side kan der, som i traditionerne fra f.eks. Weber og Schmitt, argumenteres plausibelt for, at samfundet har konfliktuel karakter, og at opnåelse af magt er et centralt rationale i politiske aktørers kamp på både det institutionelle og det decentrale niveau. I udgangspunktet kan kampen siges at orientere sig efter en principiel magtpolitisk diskurs, hvis ledemotiv er den givne aktørs ambition om suverænt at bestemme indretningen af den samfundsmæssige orden på sine egne ideologiske præmisser, herunder såvel fordelingen af materielle ressourcer og livsmuligheder som den overordnede kulturelle menings- og fortolkningshorisonts beskaffenhed.

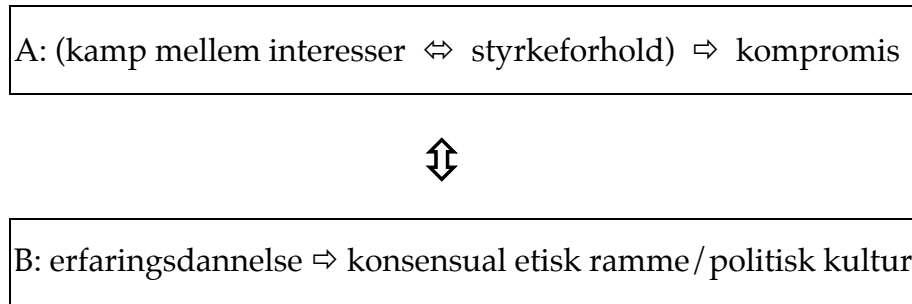
På den anden side er der også en uafviselig rationel kerne i helhedsbetragtningen i såvel funktionalistisk som normativ henseende. Det er således det reale vilkår for politisk praksis i demokratiske samfund, at ingen enkeltaktør kan opnå monopol på magten, at man er nødt til at indgå kompromiser, skabe institutioner samt anerkende såvel forskelle som eksistensen af fælles anliggen-

⁷ Hannah Arendt: *Was ist Politik?*, Zürich: Piper 2003.

⁸ Oskar Negt & Alexander Kluge: *Maßverhältnisse des Politischen*, Frankfurt am Main: S. Fischer 1992.

der, fælles problemer, der skal løses, og alment forpligtende principper for legitimitet. En realitetsdygtig politisk diskurs skal med andre ord også kunne reflektere sine partikulære ordensprojekter i forhold til almenvellets universelle perspektiv.

En tilfredsstillende forståelsesramme må derfor kunne begrebsliggøre det nødvendige samspil mellem politikkenes konfliktuelle og konsensuale aspekter. Til anskueliggørelse af denne tankegang foreslås følgende model over de basale relationer i den politiske proces i moderne, demokratiske samfund:⁹

Modellen konciperer den politiske proces (som omfatter både politikkenes og det politiskes dimensioner) som et integreret samspil mellem et konfliktniveau (A) og et konsensusniveau (B). Konfliktniveauet er kendetegnet ved ikke-voldelige interessekampe, der bilægges i altid foreløbige kompromisdannelser medieret af det til enhver tid gældende styrkeforhold mellem konfliktparterne. "Styrkeforhold" forstås her som en kompleks kategori, der omfatter såvel spørgsmålet om en politisk positions parlamentariske opbakning som dens forankring i bredere, ekstraparlamentariske fora og interessegrupper af mere eller mindre organiseret karakter samt dens resonans i den almene offentlige opinionsdannelse. Det dynamiske samspil mellem disse dimensioner konstituerer til enhver tid de

⁹ Modellen skematiserer en teoretisk-analytisk hovedtankegang i min disputats, *Demokrati i bevægelse. Studier i politisk kultur og nye sociale bevægelser i Danmark og Vesttyskland*, Aarhus Universitetsforlag 1991, men indgår også i senere skrifter, bl.a. *Kultur og modernitet*, Aarhus Universitetsforlag 1993.

politiske styrkeforhold, og udsving i styrkeforholdene har umiddelbare konsekvenser for kompromisdannelsernes karakter og indhold.

Konsensusniveauet skal forstås som en fællesskabskonstituerende etisk ramme, der opstår og udvikler sig i regi af den løbende bearbejdning og kondensering af den kollektive konflikterfaring fra kampene på niveau A. Denne ramme står ikke til debat i de konkrete politiske tvister, men gælder som samfundets etiske commonsense, den selvfølgelige, fælles standard for samfundsmæssig interaktion, som den fortsatte interessekamp og kompromisdannelse til enhver tid skal kunne legitimere sig over for.

Denne "tavse" etiske konsensus, som i kraft af erfaringsprocesser er indskrevet som erindringsspor i aktørernes kroppe og mentale repræsentationer, i samfundets kulturelle fortællinger, i de sociale interaktionsformer og de samfundsmæssige institutionsdannelser, fungerer med andre ord som en civiliserende, normativ klangbund under den samfundsmæssige udkæmpelse af konflikter. Den udgør kernen i den demokratiske politiske kultur, som løbende skabes, genskabes og forandres i regi af den samfundsmæssige erfaringsdannelse – idet den dog udvikler sig i mere træge rytmer end konflikterne og kompromisdannelserne på niveau A.

Den offentlige debat fungerer i al sin kompleksitet som den centrale formidlingsinstans mellem konfliktniveau og konsensusniveau (modellens vertikale dobbeltpil). Den offentlige debat er på én gang medie for diskursive kampe og for samfundets kollektive erfaringsbearbejdning og selvrefleksion. Debatten sprogliggør, fortolker og bearbejder løbende de kollektive konflikterfaringer til meningshelheder, der kondenserer erfaringerne og integrerer dem med samme politiske kollektivs hidtidige erfaringsbaserede commonsense – med enten bekræftelse, modifikation eller transformation af denne til følge. Resultatet af denne bearbejdning danner herefter den nye konsensuale ramme for praksis – og så fremdeles.

Den normativitet, som er indbygget i denne forståelse af den politiske proces, har med andre ord immanent karakter og er baseret på historisk erfaring. Når en etik med centrum i universalistiske fordringer om demokrati og menneskerettigheder står centralt i f.eks. den danske politiske kultur, er det i denne forstand ikke begrundet i en transcendental moralitets forskrifter, men derimod i

historiske konfliktforløb og hertil hørende erfaringsprocesser, i hvilke de samfundsmæssige kræfter, der har kæmpet for universelt orienterede reformer, har opnået den fornødne styrkeposition til at kunne realisere og institutionalisere disse i kompromisdannelsen.

Selvom den således er udtryk for en bindende, praksisbaseret normativ orientering for hele det politiske fællesskab, vil den politiske kultur imidlertid til enhver tid repræsentere en *hegemonisk* fortolkning af de samfundsmæssige konflikterfaringer, som nedtoner eller udgrænser sociale interesser og behov, som ikke har været i stand til at manifestere sig med tilstrækkelig styrke til at opnå indflydelse på kompromisdannelsen. Tilsvarende vil forskydninger i styrkeforholdene kunne afføde forandringer i det fortolkningsmæssige hegemoni.

Den forståelse af demokrati, som ligger til grund for ovenstående model, adskiller sig således fundamentalt fra den udbredte, økonomistiske "rational choice"-bestemmelse af den demokratiske politiske proces som et spørgsmål om "aggregering af særinteresser".¹⁰ Denne bestemmelse lægger op til at forstå den politiske proces som et spørgsmål om konkurrence mellem markedsaktører. Den reducerer med andre ord den demokratiske proces til konfliktniveauet og dermed til købslåen ("bargaining") mellem individuelle egeninteresser.

Modellen har derimod en vidtgående affinitet til de aktuelle diskussioner om "deliberativt" (afvejende, overvejende, rådslagende) demokrati.¹¹ Den deliberative demokratiforståelse integrerer tankegods fra den liberale demokratiopfattelse, der har fokus på det enkelte individs deltagelse, og den republikanske tradition, der betoner samfundsborgernes fælles ansvar og gensidige forpligtelse. I modsætning til disse klassiske positioner betragter den deliberative demokratiforståelse imidlertid ikke politiske holdninger som faste, givne størrelser, men derimod som principielt foranderlige i den deliberative proces. Endvidere forstås deliberativt demokrati som en kombination af diskuterende offentlig menings-

¹⁰ Se f.eks. Kristen Renwick Monroe (red.): *The Economic Approach to Politics*, California: Harper Collins Publisher 1991.

¹¹ Se hertil Jürgen Habermas: *Faktizität und Geltung*, Frankfurt am Main 1992; Jean L. Cohen & Andrew Arato: *Civil Society and Political Theory*, Cambridge: MIT Press 1992.; James Fishkin: *The Voice of the People*, Yale University Press 1995; John S. Dryzek: *Foundations and Frontiers of Deliberative Governance*, Oxford University Press 2010; Erik Oddvar Eriksen & Jarle Weigård: *Kommunikativt demokrati*, Kbh.: Hans Reitzel 2003; Jørn Loftager: *Politisk offentlighed og demokrati i Danmark*, Aarhus Universitetsforlag 2004.

dannelse og beslutningsorienteret parlamentarisk kompromisdannelse i form af lovgivning.

Hvor andre civilsamfundsorienterede demokratiforståelser ser borgernes blotte deltagelse i den politiske proces som værdifuld, er pointen i den deliberative demokratiforståelse, at et aktivt medborgerskab i form af en bred deltagelse i en åben offentlig debat bidrager til at *kvalificere* de politiske beslutninger, skaber en større gensidig forståelse samt en højere grad af social inklusion. Det er et kriterium for deliberativ debat, at der skal være tale om en løsningsorienteret refleksion af fælles samfundsmæssige anliggender. Der ligger vel at mærke ikke heri en forventning om, at debat nødvendigvis fører til enighed, men der opereres med den principielle mulighed af, at debattørerne ændrer mening undervejs i processen, fordi debatten har kvalificeret deres indsigt i den givne sags aspekter. Tilsvarende er det en mulighed, at der som konsekvens af den stigende indsigt opstår nye uenigheder, eller at debattørerne fastholder deres oprindelige synspunkter, men nu på et mere kvalificeret grundlag.

Der er således tale om en parallelitet i forhold til modellens placering af den offentlige debat i en central formidlerrolle mellem den politiske proces' konfliktniveau og konsensusniveau. Paralleliteten accentueres yderligere i kraft af vægtningen af meningsdannelse som dialogisk proces, erfaringen af fælles anliggender og den argumenterende reference til almenvellet ("arguing") som integrale dimensioner af en demokratisk politisk proces. I det følgende skal der i forlængelse af dette ræsonnement gives et bud på en teoretisk forståelsesramme for offentligheden i senmoderne, demokratiske samfund.

Offentlighedens modaliteter

Et indlysende udgangspunkt for en offentlighedsteoretisk refleksion er Jürgen Habermas' klassiske analyse af den borgerlige offentligheds opkomst og forfald.¹² Hans forfaldstese, som ligefrem karakteriserede offentligheden i det højtudviklede borgerlige samfund som "refeudaliseret" i analogi til enevældens monologiske, magtfuldkomne offentlige selvfremstilling, har i tidens løb mødt

¹² Jürgen Habermas: *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Neuwied: Luchterhand 1962.

megen kritik – bl.a. fra ophavsmanden selv¹³ – og må i dag siges først og fremmest at have teorihistorisk interesse.

Habermas' bestemmelse af den borgerlige offentligheds grundidé kan imidlertid stadig gøre krav på interesse: Det drejer sig om tanken om, at formidlingen mellem de stridende, private særinteresser og den helhedsorienterede statslige regulering skal varetages af en særskilt, uddifferentieret praksissfære for kommunikativ, fornuftsbaseret interaktion mellem samfundsborgere. Interaktionen i denne uddifferentierede sfære skal endvidere være karakteriseret ved, at det ikke er økonomisk eller social status, der har udslagsgivende kraft, men derimod kun det gode argument med overbevisende reference til det almene vel. Denne grundidé er fortsat interessant, dels i sin egenskab af præcis og nuanceret rekonstruktion af det revolutionære borgerskabs begreb om det gode samfund, som man forestillede sig skulle afløse enevælden; dels som det idégrundlag, som den faktiske opbygning af demokratiske institutioner historisk tog afsæt i, og som de moderne, demokratiske samfund den dag i dag principielt legitimerer sig i forhold til.

Denne rationelle kerne i både konciperingen og institutionaliseringen af offentlighedstanken kan med andre ord fortsat påberåbe sig realitetsstatus som en immanent, normativ rettesnor for praksis, selvom dens faktiske vægt i den samfundsmæssige konflikthåndtering og ressourcefordeling undertiden kan forekomme marginal.¹⁴ Habermas lader det imidlertid ikke blive ved denne historiske rekonstruktion af en specifik, klassebunden selvforståelse og dennes hegemoniske prægning af principperne for det samfundsmæssige samkvem. Han henholder sig også utopisk-fremadrettet til offentligheden og det universelle, fornuftige ræsonnement som vejen til overvindelsen af de barrierer, som kapitalismens og bureaukratiets systemiske sagstvang udgør for realiseringen af et egentligt frit, demokratisk samfund. Det moderne samfunds misère består således i, at offentlighedsprincippet ikke i praksis har opnået den status i reguleringen af det sociale samkvem, som ifølge det demokratiske samfunds idé-

¹³ Se hans forord til nyudgivelsen fra 1990 (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag).

¹⁴ Jf. nedenfor. Se også analyserne i Henrik Kaare Nielsen & Finn Horn (red.): *Kritik som deltagelse*, Århus: Klim 2006.

grundlag tilkommer det, og social frigørelse drejer sig derfor om at rette op på dette misforhold.

Der er lige siden de tidlige 1970'ere fra mange sider¹⁵ blevet anført kritikpunkter mod Habermas' fremholdelse af den klassiske borgerlige offentlighedstanke som normativt grundlag for social frigørelse i den højtudviklede modernitet. Oskar Negt og Alexander Kluges kritiske dialog med Habermas' offentlighedsteori hævder sig her fortsat som den mest dybtgående og perspektivrige, idet den på én gang tilkender Habermas' projekt central relevans og udvikler et alternativt udgangspunkt for offentlighedsbegrebet, som udvider det teoretiske synsfelt betragteligt.¹⁶

Som det er fremgået, refererer offentlighed hos Habermas til et specifikt, uddifferentieret praksisfelt, hvor samfundsborgere interagerer i det universelle, fornuftige ræsonnements medie og formidler diskursivt, via det parlamentariske demokratis institutioner, mellem de private samfundssfærer og den overordnede statslige regulering. Heroverfor sætter Negt og Kluge et udvidet offentlighedsbegreb, som principielt rummer alle samfundsmæssigt relevante erfaringsformer. Deres offentlighedsbegreb går med andre ord på tværs af modernitetens adskilte praksisfelter og integrerer alle former for kollektiv betydningsdannelse. Baggrunden for denne udvidelse af begrebets gyldighedsområde er, at Habermas' og det tidlige borgerskabs offentlighedsforståelse ifølge Negt og Kluge i realiteten har stærkt eksklusiv karakter og således ikke kan gælde som det almene princip for bearbejdningen af alle samfundspolitisk relevante erfaringer, som den påberåber sig at være.

De argumenterer ikke mindst med, at forskellige klasse- og uddannelsesmæssige baggrunde stiller individer helt forskelligt med hensyn til kompetence til at gøre sig gældende i det universelle fornuftige ræsonnement. Hertil kommer, at Habermas' fokus på offentligheden som uddifferentieret praksisfære udblænder de erfaringer og den samfundspolitisk relevante betydnings-

¹⁵ Se f.eks. oversigten over centrale, kritiske indvendinger hos Bernhard Peters: "Der Sinn von Öffentlichkeit" i Friedhelm Neidhardt (red.): *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung, soziale Bewegungen*, Opladen: Westdeutscher Verlag 1994 samt Craig Calhoun (red.): *Habermas and the Public Sphere*, MIT Press 1992. Se også temanummeret af tidsskriftet *Social Text* nr. 25/26, 1990, som er helliget offentlighedsdiskussionen.

¹⁶ Oskar Negt & Alexander Kluge: *Öffentlichkeit und Erfahrung*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1972.

dannelse, som hidrører fra de private livssfærer. Det drejer sig dels om individernes erfaringer fra den familiale socialisation og den hermed forbundne ulighedsskabende prægning af kønsrollemønstre og almene forventninger til mellemmenneskeligt samkvem; dels om erfaringerne fra arbejdslivet, som omfatter momenter af fremmedbestemmelse og social hierarkisering i de umiddelbare samarbejdsrelationer, herunder kønsdiskrimination, såvel som markedets mere anonyme tvangs- og marginaliseringsmekanismer. Aktualiserende kunne man her tilføje etniske og seksuelle minoriteters diskriminationserfaringer.

Endvidere peger Negt og Kluge på en særlig, privat erfaringstype af central samfundsmæssig betydning i form af alle individers konkrete, subjektive hverdagerfaringer med uorganiserede, diffuse modstandsimpulser og kompensatoriske drømme om ubestemt forandring, der løbende opstår i livet med en hverdag, som i vidt omfang fremstår som fremmedbestemt. Hvis disse fragmentariske subjektive modstandsressourcer bearbejdes og organiseres i en kollektiv praksissammenhæng, skabes der ifølge Negt og Kluge råstoffet til en kvalitativt anden type offentlighed, en offentlighedsdannelse fra neden, der i modsætning til den klassiske offentlighedstænknings abstrakte og universelle perspektiv tager udgangspunkt i det konkrete og særlige.¹⁷

Disse to modsatrettede perspektiver på kollektiv erfaringsbearbejdning vil i det følgende blive begrebsliggjort som henholdsvis "alment ræsonnerende offentlighed" og "konkret behovsreflekterende offentlighed". Sondringen refererer ikke til adskilte *fora*, men derimod til forskellige *modaliteter* for erfaringsbearbejdning, der hver især rummer både positive potentialer og begrænsninger i et deliberativt demokratiperspektiv.

Den konkret behovsreflekterende modalitet baserer sig således på samfundsmæssigt betingede, kollektive erfaringer og subjektive ressourcer, der har konkret/specifik karakter, og som udgrænses af den alment ræsonnerende

¹⁷ Hos Negt og Kluge kaldes denne offentlighedsdannelse fra neden "proletarisk offentlighed". De forstår den vel at mærke ikke som snævert knyttet til arbejderklassen, men derimod som en dialektisk modkategori til den borgerlige offentlighed, som Habermas beskriver. Men termen forekommer ikke desto mindre at være for nedsunken i 70'er-marxismens univers til at være frugtbar i dag. Oskar Negt har således også senere lagt afstand til termen på grund af de substancialistiske konnotationer, den uvægerligt fremkalder, men han har ikke fremlagt noget forslag til en alternativ terminologi. Jf. interview i tidsskriftet *Ästhetik und Kommunikation* nr. 100, 1998, s. 133. Nærværende fremstilling forsøger at tage denne udfordring op.

offentlighedstypes abstrakte, universelle modalitet. Når decentrale offentlige *fora* opstår, udvikler de sig på basis af disse marginaliserede subjektive modstandsressourcer, og de kan f.eks. tage form af decentrale politiseringsprocesser, subkulturdannelser, kunstneriske bevægelser e.l. Den konkret behovsreflekterende offentlighedsmodalitet ligger med andre ord tæt på begrebet om "det politiske", som det blev bestemt ovenfor, i og med at der i begge tilfælde peges på det livsverdensmæssige råstof, som bearbejdes og formes i decentrale politiseringsprocesser og deloffentligheder.

Hvis hverdagens diffuse modstandsimpulser derimod *ikke* fortætter sig og bearbejdes kollektivt i den konkret behovsreflekterende offentlighedsmodalitets medium, forbliver impulserne vagabonderende, individuelle dynamikker, som ikke mindst kommer til udfoldelse i kompensatorisk fantasivirksomhed og i udvekslingen med de standardiserede drømmematrixer, som tilbydes af bevidsthedsindustrien (marketing- og PR-branchen, kommercielle medier, underholdningsbranchen m.m.). Negt og Kluge lancerer i denne forbindelse endnu en offentlighedsmodalitet, "produktionsoffentlighed", til karakteristikkene af den type kollektiv betydningsdannelse og prægning af samfundsmæssige praksisrum, som bevidsthedsindustrien repræsenterer. Mens både den alment ræsonnerende og den konkret behovsreflekterende offentlighedsmodalitet på hver sine præmisser er kendetegnet ved et kritisk, dialogisk grundprincip for udvekslingen, er der i de kommercielle mediers og reklamernes produktionsoffentlighed tale om en monologisk, instrumentaliserende italesættelse af individet med henblik på at kanalisere dets private fantasier og længsler ind i en prosaisk købshandling.

Offentlighedens praksisformer

I denne terminologi kan den kollektive erfaringsbearbejdning i senmoderniteten således siges at råde over en modsætningsfyldt flerhed af principper for betydningsdannelse i form af den alment ræsonnerende offentligheds, den konkret behovsreflekterende offentligheds og produktionsoffentlighedens modaliteter.¹⁸

¹⁸ De følgende betragtninger forsøger at frugtbar gøre elementer både Habermas' og Negt/Kluges tænkning for en nuancerende analyse af aktuelle betingelser for offentlighed. Fremstillingen lader sig altså inspirere og informere af disse klassiske positioner, men stemmer langt fra i alle

Det springende punkt er så, på hvilken måde og i hvilke proportioner disse modale principper omsættes i social praksis. Her vil der ofte være tale om sociale processer og praksisformer, i hvilke flere af disse offentlighedsmodaliteter er aktive og indgår i et indbyrdes samspil, men det principielle modsætningsforhold mellem dem består, og deres respektive vægt i samfundets erfaringsorganisering er afgørende for den demokratiske proces' udviklingsbetingelser.

*Det civile samfunds*¹⁹ kommunikative samfundsmæssiggørelsesform trækker således på både den alment ræsonnerende og den konkret behovsreflekterende offentlighedsmodalitet, der som nævnt repræsenterer to indbyrdes divergerende varianter af kommunikativ praksis. Heroverfor trækker *markedets* ekspansive, pengemedierede samfundsmæssiggørelsesform på produktionsoffentlighedens modalitet, og *statens* magtmedierede samfundsmæssiggørelsesform betjener sig som systemisk diskurs af en monologisk, formalretlig variant af den alment ræsonnerende offentligheds abstrakte universalisme.

En videreudvikling af demokratiet i deliberativ forstand og en hermed forbundet demokratisk myndiggørelsesproces forudsætter således styrkelsen af det civile samfunds kommunikative mediering af det sociale samkvem over for markedets pengemediering og statens magtmediering – og dermed en højnelse af befolkningens aktive, oplyste politiske deltagelse. I overensstemmelse med det ovenstående ræsonnement kan en sådan demokratisk myndiggørelsesproces imidlertid ikke alene støtte sig på Habermas' ideal om rationelle, principielt ræsonnerende, almengørende diskurser baseret på en procedural konsensus.²⁰ Den må også reflektere og inddrage den mangfoldighed af konkrete, subjektive ressourcer og sanselig-emotionelle behov, som politiseringsprocesser fra neden beror på, men som ikke i udgangspunktet er forbundet med et helhedsperspektiv.

henseender overens med deres selvforståelser. Se også Henrik Kaare Nielsen: *Kritisk teori og samtidsanalyse*, Århus 2001.

¹⁹ "Det civile samfund" betegner her det moderne samfunds demokratiske deltagelse og politiske meningsdannelse, herunder mangfoldigheden af individuelle og kollektive aktører, som bidrager aktivt hertil: sociale bevægelser, borgergrupper, politiske partier, læserbrevsskribenter etc. Se hertil Jean L. Cohen & Andrew Arato: op.cit.

²⁰ Se også diskussionen hos Gunnar Schmidt: "Zivile Gesellschaft und öffentlicher Raum" in *Leviathan* Vol. 4, 1995.

Ifølge flere empiriske studier er det således karakteristisk, at decentrale civilsamfundsaktørers umiddelbare betydning for den demokratiske udvikling ikke beror på diskursiv, helhedsorienteret og afbalanceret debatadfærd i den alment ræsonnerende offentligheds forstand, men derimod i deres tidlige, sensitive registrering og refleksion af specifikke, behovsrelaterede samfundsmæssige problemer og deres evne til at skabe offentlighed omkring deres sag ved at sætte den på spidsen i opmærksomhedsskabende aktioner, herunder civil ulydighed.²¹ Hvis det politiske systems og den offentlige debats bearbejdning af disse konflikterfaringer har inklusiv og dialogisk karakter, kan de decentrale civilsamfundsaktørers problemhorisont i processen udvide sig fra det partikulære udgangspunkt til at omfatte helhedshensyn, og deres kamp kan få konstruktiv betydning for videreudviklingen af den demokratiske politiske kultur. Omvendt vil en teknokratisk eller åbent voldelig marginalisering af decentrale interesser og behov erfaringsmæssigt have kontraproduktive effekter på den politiske kultur i form af enten apati eller radikaliserede, ikke-dialogiske modstandsformer på decentralt niveau.²²

Et deliberativt perspektiv på den demokratiske udvikling må med andre ord tænke i et gensidigt bevidstgørende og politiserende samspil af elementer af alment ræsonnerende og konkret behovsreflekterende offentlighed. Disse to offentlighedsmodaliteter er således i et demokratisk civilsamfundsmæssigt perspektiv afhængige af hinanden: Den alment ræsonnerende modalitet behøver den konkret behovsreflekterende som dynamisk, underliggende drivkraft og som differentierende, sensibiliserende modspil i udarbejdelsen og realiseringen af den universelle normativitets principper. Tilsvarende kan den konkret behovsreflekterende offentlighedsmodalitets ressourcer kun udfolde sig demokratisk på samfundsmæssigt niveau, hvis dens dynamik og konflikterfaringer bearbejdes inden for almenvellet som diskursiv ramme og i et kvalificerende dialogforhold til den alment ræsonnerende offentlighedsmodalitets universalistiske horisont. "Almenvellet som diskursiv ramme" refererer netop ikke til en fastlagt, substantiel størrelse, men derimod til en refleksionshorisont for stående, argu-

²¹ Jf. Jürgen Gerhards: "Diskursive versus liberale Öffentlichkeit" in *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Heft 1, Jg. 49, 1997.

²² Se hertil Henrik Kaare Nielsen: *Demokrati i bevægelse ...* op.cit.

mentativ strid om indholdsbestemmelsen af "det almene vel". Refleksionshorisonten forudsætter den principielle anerkendelse af eksistensen af fælles samfundsmæssige anliggender.²³ Jævnfør også bestemmelsen af begrebet "det politiske" ovenfor.

I denne forstand giver det således ikke mening at tale om "offentligheden" som ét entydigt afgrænset rum. Den klassiske alment ræsonnerende, helhedsorienterede offentlige debat, som den udfolder sig på samfundspolitiske debattmøder, i politiske tidsskrifter og bøger, i den publicistiske dagspresse og i public service-medierne, eksisterer side om side med – og i konfliktuelt samspil med – en broget mangfoldighed af konkret behovsreflekterende deloffentligheder i form af sociale bevægelser, borgerinitiativer og subkulturer.²⁴ Ikke desto mindre har den helhedsorienterede offentlige debat i et demokratiperspektiv en særlig status som den overordnede fortolker og organisator af den samfundsmæssige konflikterfaring og dermed som det afgørende forum for den løbende skabelse af den demokratiske politiske kultur.²⁵

Som det blev pointeret tidligere, er der tale om en hegemonisk konfliktbearbejdning, således at kun de konkret behovsreflekterende aktører, som har formået at etablere sig i en tilstrækkelig styrkeposition, er i stand til at sætte deres præg på samfundets overordnede politisk-kulturelle selvforståelse. Men på trods af denne tendens til selektiv erfaringsbearbejdning må den helhedsorienterede offentlige debat i kraft af sin overordnede refleksionsform med forpligtelse på almenvellet som diskursiv ramme siges at være af central betydning også for konkret behovsreflekterende deloffentligheders muligheder for at indgå produktivt i et civilsamfundsmæssigt demokratiperspektiv. Behovsreflekterende deloffentligheder tenderer i udgangspunktet til at orientere sig partikulært, i henhold til deres egen begrænsede erfaringshorisont, og det kræver derfor erfaringsudvidende læreprocesser i omgang med andre deloffentligheder og ikke mindst med den helhedsorienterede offentligheds universelle refleksionsperspektiv, før disse politiseringsdynamikker antager samfundspolitisk kvalificerede former.

²³ Se også Henrik Kaare Nielsen: *Konsument eller samfundsborger? Kritiske essays*, Århus: Klim 2007.

²⁴ Se også Henrik Kaare Nielsen: *Demokrati i bevægelse ...* op.cit.

²⁵ Dette grundforhold afspejler sig f.eks. empirisk i, at både menige borgere og medier betragter den parlamentariske politik som den egentlige politiske arena, mens politiske bevægelser rangerer lavere. Jf. Louise Phillips & Kim Schrøder: *Sådan taler medier og borgere om politik*, Aarhus Universitetsforlag 2004.

I en ofte citeret artikel fra 1992 fremsætter Nancy Fraser en række kritikpunkter mod Habermas' klassiske offentlighedsteori, som på centrale punkter ligger på linje med Negt og Kluges kritik med hensyn til teoriens udgrænsning af forhold af væsentlig betydning for den offentlige meningsdannelses sociale rammebetingelser (klasse, køn, erfaringer fra de private livssfærer etc.).²⁶ Fraser lancerer endvidere en offentlighedstypologi, som er velegnet som afsæt for en mere konkret udskillelse af *institutionelle* dimensioner i den offentlige udveksling. Mens den hidtidige fremstilling har fokuseret på konfliktforholdet mellem den alment ræsonnerende offentligheds, den konkret behovsreflekterende offentligheds og produktionsoffentlighedens respektive *modale principper* for erfaringsorganisering og betydningsdannelse, bringer Frasers typologi os tættere på offentlighedens specifikke, mere eller mindre institutionaliserede *praksisformer*.

Fraser foreslår en sondring mellem på den ene side en "strong public", som hun definerer som den institutionelle, parlamentariske debat, der er kendetegnet ved en *viljedannelse*, der leder frem til formel beslutningstagen; og på den anden side en "weak public" forstået som den ikke-institutionelle, udenomsparlamentariske debat, der er kendetegnet ved en offentlig *meningsdannelse* uden beslutende myndighed.²⁷ Som det fremgår, har denne skelnen en klar affinitet til den ovenfor behandlede distinktion mellem "politik" og "det politiske".

Den følgende fremstilling vil foreslå en yderligere nuancering af denne sondring. Da sondringen drejer sig om konkrete praksisformer, går den til dels på tværs af den ovenstående modale skelnen. Frasers "svage" offentlighedstype må f.eks. fortolkes sådan, at den omfatter både *overgribende, helhedsorienterede debatfora* og *decentrale, hverdagsintegrerede deloffentligheder*, altså to forskellige typer af civilsamfundsmæssig offentlighed, der begge er kendetegnet ved, at livsverdenserfaringer bearbejdes, meninger brydes dialogisk, og en politisk opinionsdannelse finder sted – men bearbejdningen tager udgangspunkt i forskellige modaliteter, alt efter om vi taler om det helhedsorienterede eller det decentrale niveau. Den "svage" offentlighedstype rummer med andre ord elementer af

²⁶ Nancy Fraser: "Rethinking the Public Sphere" in Craig Calhoun (red.): *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge: MIT Press 1992.

²⁷ Se også diskussionen hos Christina Fiig: "A powerful, opinion-forming public? Rethinking the Habermasian public sphere in a perspective of feminist theory and citizenship", *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, vol. 12, issue 3, 2011.

såvel den alment ræsonnerende som den konkret behovsreflekterende offentlighedsmodalitet. Den repræsenterer endvidere på denne baggrund et potentiale for kommunikativ, reflekterende bearbejdning af den samfundsmæssige konflikterfaring og dermed for en formidling mellem den politiske proces' konflikt- og konsensusdimensioner baseret på arguing-princippet. Her er med andre ord på begge niveauer tale om den type offentlig interaktion, som den deliberative demokratitænkning baserer sig på.

Med hensyn til den "stærke" offentlighed kan vi ligeledes med fordel tilføje en skelnen mellem to dimensioner: På den ene side den viljedannelse, der kommer til udtryk i formel beslutningstagen, altså hvad vi kunne kalde det politiske systems "output"-side eller *den statslige beslutningstageroffentlighed*. Denne er i aktuel dansk kontekst stærkt rammesat af allerede eksisterende EU-lovgivning, tiltrådte internationale konventioner, hensynet til globale markedsøkonomiske mekanismer og aktører, statslige internationale alliancer og geopolitiske interesser, bestående institutionaliserede kompromisdannelser, embedsværkets teknokratiske tilrettelæggelse af beslutningsgrundlag samt de givne politiske forligsparters fælles interesse i mørklægning af forhandlingsspillet. Her er med andre ord tale om en offentlighedsform, der ikke inviterer til debat ("arguing"), men beror på et ikke-offentligt forhandlingsspil efter "bargaining"-princippet. Det egentlige offentlighedsaspekt består blot i, at allerede trufne beslutninger præsenteres monologisk, hvorfor associationer til den feudale offentligheds repræsentative magtmodalitet ikke forekommer helt malplacerede.

På den anden side har vi *den parlamentsorienterede massemedieoffentlighed*, der ikke i sig selv har besluttende myndighed, men er *koblet* til den institutionelle beslutningsproces, idet dens dominerende aktører er de samme professionelle politikere, der i institutionelle fora træffer beslutningerne. I denne offentlighedstype har politikerne i samspil med – og med kritisk modspil fra – journalisterne desuden en formidlerrolle i form af diskursivt at skulle legitimere trufne beslutninger over for borgerne samt at deltage i og tage bestik af den civilsamfundsmæssige opinionsdannelse med henblik på den videre beslutningsproces. Her markerer politikerne sig i princippet som civilsamfundsaktører, og medierne varetager deres rolle som kontrollerende "4. statsmagt". Denne offentlighedstype kan vi kalde det politiske systems "input"-side, for så vidt som politikerne her

sikrer sig den fornødne legitimitet og opbakning bag den institutionelle beslutningsproces.

Udvekslingen i den parlamentsorienterede massemedieoffentlighed er således på kompleks vis vævet sammen med den meningsdannelse, der finder sted i den helhedsorienterede civilsamfundsmæssige offentlighed, og den har i denne forstand rum for at praktisere elementer af den alment ræsonnerende offentlighedsmodalitet. Hvis en civilsamfundsmæssig meningsdannelse skal kunne influere på den politiske beslutningsproces, forudsætter det endvidere, at den kan sætte sig igennem som hegemonisk opinion i den massemedieformidlede offentlighed.

Men den parlamentsorienterede massemedieoffentlighed er samtidig arena for skarp, særinteressebaseret konkurrence og magtkamp mellem de professionelle politiske aktører, som aspirerer til at blive eller forblive beslutningstagere. Arguing-princippet vil således i denne offentlighedstype være under permanent pres fra monologisk magtkampslogik og politisk marketing (i produktionsoffentlighedens modalitet), hvilket i afgørende grad problematiserer udfoldelsesmulighederne for deliberativ dialog.²⁸

I netop denne kontekst synes Bernhard Peters' karakteristik af offentlig kommunikation som kendetegnet ved en *triadisk* struktur at have noget for sig: Kombattanterne strides her med henblik på at overbevise et publikum, ikke hinanden.²⁹ Den enkelte debattør optræder endvidere ofte som repræsentant for en politisk *lejr*, hvilket yderligere animerer aktøren til stålsat at fastholde sit synspunkt for at bevare eller forbedre sin position i lejrens interne hierarki og prestigeampe. En bestræbelse på at gå i egentlig dialog og finde frem til fælles løsninger er således en sjælden drivkraft i den parlamentsorienterede massemedieoffentligheds udvekslinger.

På disse vilkår tenderer den centrale kamp mellem debattørerne indbyrdes og mellem debattører og medie ofte til at forskydes fra det politiske indhold til

²⁸ Som et symptomatisk udslag af disse rammebetingelser for den parlamentsorienterede massemedieoffentlighed gav en række nyvalgte folketingsmedlemmer fra forskellige partier i *Politiken* den 2.2.2012 udtryk for forbløffelse og frustration over den destruktive, ikke-dialogiske debatform, som efter deres mening præger udvekslingerne i Folketinget, så snart der er tv-kamera på. "Mobning" og "børnehave" stod centralt i karakteristikken af interaktionen mellem de folkevalgte.

²⁹ Bernhard Peters: *Der Sinn von Öffentlichkeit*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2007.

spørgsmålet om at bestemme "framingen", altså vinklingen eller den metaforiske rammesætning, af den givne sag. I George Lakoffs kognitionsteoretiske fremstilling repræsenterer framing en overordentlig effektiv styringsfaktor for den offentlige opmærksomhed, ja den sprogligt artikulerede vinkling *skaber* ligefrem socialiteten i sit eget billede.³⁰ En vellykket framing knytter an til og bekræfter ubevidste mentale strukturer hos publikum, og når denne forbindelse først er etableret, vil dette publikum på det nærmeste være immunt over for alternative framinger.³¹ Politik drejer sig derfor ifølge Lakoff om at dominere framingen i offentligheden, og vejen hertil går via den monologiske lancering af sit eget bud på framing. Hvis man derimod går i kritisk dialog med modpartens framing, bidrager man til at give denne styrket offentlig opmærksomhed og skyder dermed sig selv i foden.³²

Som det fremgår, har Lakoffs analyse kun blik for den politiske proces' konfliktniveau, og dens potentiale i et deliberativt demokratiperspektiv er derfor begrænset, men den giver en udmærket baggrundskarakteristik af en dominerende selvforståelse og praksis hos aktørerne i den parlamentsorienterede massemedieoffentlighed. I overensstemmelse med erfaringerne fra den politiske

³⁰ George Lakoff: *don't think of an elephant!* Chelsea Green Publishing 2004. I nyere dansk politik kan Dansk Folkepartis framing af indvandrerspørgsmålet tjene som et mønstereksempel: Ved vedvarende og konfrontativt at tematisere indvandrere som problem for det danske samfund har partiet i en årrække været i stand til sætte dagsordenen og har dermed tvunget de øvrige partier til at forholde sig til DF's vinkling af sagen – hvilket har bidraget til yderligere at styrke denne vinkling i offentligheden.

³¹ Et illustrativt eksempel var forløbet omkring regeringens planlagte regulering af trafikproblemerne i København i vinteren 2011/2012. Planen var fra starten framet uheldigt fra regeringens side som en "betalingsring", altså et ubehageligt fænomen, der først og fremmest koster den enkelte bilist penge, hvilket allerede i udgangspunktet gav modstandere af planen let spil. Da man langt om længe indså fadæsen og forsøgte at gen-frame planen som en problemløsende "trængselsring", viste dette sig at være umuligt, og planen måtte droppes – ikke fordi de saglige argumenter for en trafikregulering var gendrevet, men fordi kampen om framingen var afgjort til modstandernes fordel.

³² Der er dog ikke enighed om den totaliserende effekt, som Lakoff tilskriver framing. I en empirisk analyse af, i hvilket omfang den politiske holdningsdannelse beror på framing eller på, hvilket parti der figurerer som afsender af et politisk budskab, har Rune Slothuus således vist, at framingen nok har en vis effekt, men at det forhold, at en politisk udmelding hidrører fra et bestemt *parti*, udgør et langt mere afgørende orienteringspunkt for holdningsdannelsen. Se Rune Slothuus: "Framing og politiske partier" in *Politica* 42. Årg. Nr. 3, 2010. Se også Michael Bang Petersen, Rune Slothuus og Lise Togeby: "Political Parties and Value Consistency in Public Opinion Formation" in *Public Opinion Quarterly*, Vol. 74, Nr. 3, 2010.

propagandas lange tradition er man sig særdeles bevidst, at ord virker styrende ind på, hvilke forhold i verden publikums opmærksomhed fæstner sig ved.³³

Denne forståelse af den politiske kamp kommer således tydeligt til udtryk i fænomenet *spin*,³⁴ hvor professionelle politikere, presserådgivere og kommentatorer systematisk bestræber sig på at trække fokus bort fra debattens politiske indhold og de fælles problemer, der skal løses, for i stedet at beskæftige sig med dens formaspekt: Politik reduceres i denne optik til magtkamp domineret af taktisk spilfægteri og gustne strategiske bagtanker, og politik fremstår som et nulsumsspil med entydigt fordelte vinder- og taberroller. I praksis forvandles den politiske kamp endvidere hyppigt til en bogholderkappestrid, hvor hver kombattant søger at frame debatten med en uigennemskuelig beregningsmodel, som regel hidrørende fra en ideologisk beslægtet "tænketank"; herved fikseres debatten til spørgsmålet om, hvilke tal der er mest korrekte, på bekostning af det substantielle politiske indhold og de hermed forbundne, kvalitative samfundsmæssige valgmuligheder. Til denne tendens hører det også, at politiske aktører kategoriseres som mere eller mindre drevne magtspillere alt efter deres evne til at unddrage sig indholdsmæssig stillingtagen til ubehagelige spørgsmål, som mere eller mindre handlekraftige, mere eller mindre personligt troværdige etc.

Der er næppe nogen tvivl om, at denne tendens til forskydning af fokus til politikens form og bagvedliggende, taktiske motiver reflekterer et reelt vilkår for den politiske kamp på den parlamentsorienterede massemedieoffentligheds scene. Den er med andre ord en kilde til indsigt i realiteter på den politiske proces' konfliktniveau og animerer således også til en bevidst, analyserende beskæftigelse med denne praksisform, som vi f.eks. kender det fra tv-programmer som *Jersild og spin*. Men også som kritisk metabevindsthed står denne procesorienterede vinkling af politik i fare for at gå i selvsving og bidrage aktivt til, at spørgsmålet om det samfundspolitiske fornuftsindhold i politikernes synspunkter fortøner sig.³⁵

³³ Se også Nicholas Jackson O'Shaughnessy: *Politics and Propaganda*, Manchester University Press 2004.

³⁴ Se hertil Anne Høybye m.fl.: *Politisk spin*, Kbh.: Akademisk Forlag 2007.

³⁵ Se også Anker Brink Lund: "Mediedebat som politisk mantra" in Henrik Kaare Nielsen & Finn Horn (red.): *Kritik som deltagelse*, Aarhus: Klim 2006.

Endelig bærer konkurrencen mellem medierne ved til det samme bål, idet man i den indbyrdes kamp om offentlig opmærksomhed og markedsandele som hovedregel benytter sig af polariserende og sensationssøgende iscenesættelser af den politiske debat og dennes aktører.³⁶ Ud over disse tendensers principielt kontraproduktive karakter i et deliberativt demokratiperspektiv bidrager de ifølge empiriske undersøgelser til udviklingen af lede ved politik i brede dele af befolkningen. Både højt- og lavtuddannede giver således udtryk for bekymring over massemedieoffentlighedens polariserende og konfrontationssøgende stil og ønsker sig i stedet en egentlig offentlig dialog, hvor man forholder sig til sagen, argumenterer fornuftsbaseeret, lader hinanden tale ud etc.³⁷

I praksis er den politiske proces naturligvis ikke opdelt i forhold til de her foreslåede distinktioner, men er tværtimod kendetegnet ved blandede processer, hvor en uorganiseret flerhed af interesser og dynamikker gør sig gældende på kryds og tværs af hinanden. Når det ikke desto mindre er relevant at opretholde en analytisk skelnen mellem de fire offentlighedstyper (den civilsamfundsmæssige på både decentralt og overordnet niveau, den parlamentsorienterede massemedieoffentlighed og den statslige beslutningstageroffentlighed), skyldes det, at de repræsenterer ganske forskellige rammebetingelser for en deliberativ demokratisk proces, hvor spørgsmålet om spillerummet for dialogisk udveksling og refleksionen af universelle hensyn står centralt.

Som det er fremgået af de ovenstående udredninger, er det først og fremmest de to civilsamfundsmæssige offentlighedstyper, der har potentiale som udfoldelsesrum for deliberative demokratiske processer. I dette perspektiv bliver det indbyrdes dominansforhold og det konkrete samspil mellem offentlighedstyperne i den politiske praksis afgørende for den demokratiske politiske proces' karakter og udviklingsmuligheder.

³⁶ Se også analysen hos Nick Davies: *Flat Earth News*, London: Random house 2008.

Et særligt tilspidset udtryk for denne almene tendens kunne iagttages under den seneste folketingsvalgkamp, hvor TV2 den 1.9.2011 arrangerede et valgmøde i en sportsarena, hvor publikum var delt op i en rød og en blå blok, iklædt sportstøj i matchende farver og af cheerleaders blev animeret til at opføre sig som fans af sportshold, huje og buhe etc. Det hører dog med til billedet, at arrangementet dagen efter mødte sønderlemmende kritik fra såvel seere som de øvrige medier.

³⁷ Jf. Louise Phillips & Kim Schrøder: op.cit., s. 147.

Dette forhold skal undersøges nærmere i bogens efterfølgende kapitler med særligt henblik på, hvilke konsekvenser det har for den demokratiske offentlighed, samfundets kollektive erfaringsbearbejdning og den politiske kultur, hvis henvendelsesformer og betydningsdannelser fra den æstetiske praksis bliver et stadig mere dominerende vilkår for politisk praksis og opinionsdannelse. Men her skal der først kortfattet redegøres for nogle centrale rammevilkår for den senmoderne offentlighed, som trænger sig på som udfordringer i et deliberativt demokratiperspektiv.

Afpolitiserende rammebetingelser

De ovenfor antydede teknokratiseringstendenser i den statslige beslutningstageroffentlighed skriver sig ind i en overordnet udviklingskontekst. Siden midten af 1970'erne har de rige vestlige landes økonomier været konfronteret med et stadig stigende omstillingspres. Baggrunden har været, at den "fordistiske" model, der er kendetegnet ved at kombinere industriel masseproduktion, classesamarbejde og velfærdsstatslig omfordeling, og som havde sikret de udviklede kapitalistiske økonomier stabilitet og høj vækst siden overvindelsen af 1930'ernes krise, ikke længere var fremtidssikker. Industriel masseproduktion var i midten af 70'erne ikke længere forbeholdt de rige vestlige lande, men blev i tiltagende grad udflyttet til lavtlønslande, og hvis de vestlige lande ønskede at bevare deres førerposition og privilegerede adgang til størstedelen af klodens ressourcer, måtte de derfor udvikle en ny ekspansionsmodel, en "postfordisme", som skulle koncentrere de avancerede, vidensintensive produktionsprocesser i de rige lande, mens de arbejdskraftintensive skulle henlægges til lavtlønslande.³⁸

"Fleksibilisering" blev kodeordet for de postfordistiske strategier for produktion og arbejdsmarked: Idealet var en transformerbar, decentral, netværksorganiseret og højteknologisk produktionsstruktur, som løbende kunne tilpasses markedets udsving i efterspørgslen, samt et omstillingsparat og mobilt arbejdsmarked. Integrationen af de økonomiske relationer på tværs af landegrænserne har endvidere presset nationalstaterne til nyorientering: Deres rolle er forskudt fra den primært interne regulering af nationens samfundsmæssige forhold til

³⁸ Se f.eks. Joachim Hirsch & Roland Roth: *Das neue Gesicht des Kapitalismus*, Hamburg: VSA-Verlag 1986.

rollen som "national konkurrencestat",³⁹ dvs. til først og fremmest at dreje sig om den strategiske optimering af det nationale erhvervslivs konkurrenceposition på verdensmarkedet. Der er tale om en rolle, der kombinerer en løbende sondering af de globale markedsforhold m.h.t. konjunkturudvikling og lukrative satsningsområder for den nationale kapital med strategiske planlægnings- og reformtiltag på hjemmefronten i bestræbelsen på at tiltrække investeringer til landet samt forbedre erhvervslivets muligheder for at konkurrere på verdensmarkedet.

Det er imidlertid grundvilkåret for den nationale konkurrencestat, at spørgsmålet om de rigtige prioriteringer og satsningsområder er forbundet med genuin usikkerhed. Dette vilkår tackler man dels ved at kigge konkurrenterne i kortene og skyndsomst at foretage de samme satsninger som de – for, hvem ved, det kunne jo være, at de har fat i en lang ende. Dels ved at orientere sig efter de analyser og råd, som udgår fra internationale samarbejdsorganisationer. Her spiller ikke mindst de rige landes tænketank OECD en central rolle som leverandør af bud på angiveligt fremtidssikre satsninger på snart sagt alle samfundsområder.

Tendensen er med andre ord, at den genuine usikkerhed imødegås i form af de samme prioriteringer, satsningsområder og teknokratiske reformer i alle de rige lande. Der opstår således en politisk-forvaltningsmæssig mainstream, som de politiske og administrative eliter samt hertil knyttede professions-/fagoffentligheder og institutionelle ekspertkulturer i de toneangivende lande identificerer sig med og bekræfter hinanden i, og som giver de valgte satsninger og reformer status af "den nødvendige politik", en politik "uden alternativer".

Denne politisk-forvaltningsmæssige mainstream er derfor overordentlig magtfuld, og i kraft af dens monologiske udgrænsning af alternativer og kritisk offentlig debat kunne man med nogen ret begrebsliggøre den som "teknokratisk totalitarisme".⁴⁰ Som Lars Bo Kaspersen har argumenteret for, implicerer denne udvikling i en dansk kontekst, at den politisk-kulturelle tradition for inddragelse af folkelige bevægelser og foreninger i den politiske proces marginaliseres til fordel for en politisk-administrativ elites "despotiske" magt- og styringsstrategier. Hertil kommer de begrænsninger af borgernes frihedsrettigheder, som har været

³⁹ Jf. Joachim Hirsch: *Vom Sicherheitsstaat zum nationalen Wettbewerbsstaat*, Berlin: ID Verlag 1998.

⁴⁰ Jf. Henrik Kaare Nielsen: *Konsument eller samfundsborger?* Op.cit.

forbundet med den sikkerhedsstatslige imødegåelse af terrortruslen siden den 11.9.2001.⁴¹

Over for denne magtdiskurs er det imidlertid centralt at fastholde, at den som alle andre bud på den globale udvikling reelt famler i blinde – som vi senest så det, da finanskrisen i 2008 kom helt bag på de selvsamme politikere og eksperter, som havde bidraget aktivt til at skabe krisens forudsætninger. Der er tale om én specifik fortolkning af en kompleks konstellation, som principielt rummer mangfoldige alternative fortolknings- og fremskrivningsmuligheder – eksempelvis med en mere retfærdig international ressourcefordeling, udvidelse af den demokratiske deltagelse samt social og miljømæssig bæredygtighed som overordnede orienteringspunkter. En politisk proces, der ikke har rum for at reflektere sådanne alternative udviklingsmuligheder i en åben offentlig debat, og hvis ledende aktører blot henholder sig til, at intet kan være anderledes, negligerer realt eksisterende problemer, konflikter og ambivalenser i samfundet og bidrager dermed ikke til udviklingen af en realitetsdygtig politisk kultur.

Hvorom alting er: OECD-landene har indtil videre valgt sikringen af de rige landes privilegerede position i den globale ressourcefordeling som den overordnede målsætning. I dette scenarium er det trimningen af samfundsøkonomiens internationale konkurrenceevne, der er alfa og omega – ja, den økonomiske konkurrenceevne bliver ligefrem identisk med det almene vel – og alle samfundsområder søges derfor tilpasset og gjort funktionelle i forhold til denne målsætning. På den ene side installeres markedskrav som den overordnede ledetråd for samfundsudviklingen, på den anden side rammesættes markedskræfterne af et ekspanderende bureaukratisk, planøkonomisk apparat (i EU-landene på både unionsniveau og nationalt niveau), som subventionerer, styrer, kontrollerer og detailregulerer i betragteligt omfang.

Denne tendens til at reducere den politiske proces til "bargaining" mellem særinteresser på teknokratisk definerede præmisser styrkes yderligere af de ikke-offentlige fora for forhandling og kompromisdannelse mellem private og stats-

⁴¹ Lars Bo Kaspersen: *Danmark i verden*, Kbh.: Hans Reitzels Forlag 2008, s. 234ff.

lige aktører, som spiller en stadig stigende rolle i "governance"-processer.⁴² Her har vi at gøre med tendenser til, at den politiske beslutningsproces unddrager sig demokratisk dialog og almen erfaringsdannelse, således at kun kompromisdannelsernes monologiske konsekvenser erfares, hvilket ikke bidrager positivt til den demokratiske politiske kulturs udvikling. Med hensyn til offentlighedsmodalitet er der i disse tendenser som nævnt ikke tale om nogen af de moderne varianter (alment ræsonnerende, konkret behovsreflekterende eller produktions-offentlighed), men derimod om en kontinuitet i forhold til den feudale offentligheds modalitet: magtens monologiske selvfremstilling.

Refeudaliseringstendensen er dog ikke total, for så vidt som også disse foras beslutninger til syvende og sidst skal kunne legitimere sig over for den offentlige debat og den parlamentariske proces.⁴³ Her findes med andre ord et ansatspunkt for en deliberativ styrkelse af "arguing"-princippet som bærende i den demokratiske proces – men også for en styrkelse af populistiske strømninger, der kanaliserer diffust ressentiment og afmagtsfølelse i forhold til teknokratiseringstendenserne i form af f.eks. xenofobi.

Endelig udgår der et tendentielt apolitiserende pres på offentligheden fra den igangværende privatisering af stadig større områder af samfundets fælles viden og kultur. Kardinalpunktet i omstillingen til et postfordistisk "videnssamfund" er ikke, at vi som samfund nødvendigvis bliver klogere, men at viden i en omfattende forstand gøres til vare og dermed i accentueret forstand til privatejendom. Viden er i OECD-landene udnævnt til den centrale strategiske ressource i den aktuelle og fremtidige globale konkurrence, og fremsynede markedsaktører beflitter sig derfor på at sikre sig den "intellektuelle ejendomsret" til så megen viden som muligt.⁴⁴ Det drejer sig ikke blot om viden, man selv har udviklet eller købt og betalt, men al tilgængelig, ikke ophavsretbeskyttet viden, som kunne tænkes at have forretningspotentiale – det være sig naturfolks traditionsbaserede viden om lægeurter, som medicinalindustrien afsøger kloden for

⁴² Se hertil Eva Sørensen & Jacob Torfing: *Netværksstyring - fra government til governance*, Roskilde Universitetsforlag 2005 og Alex Demirovic & Heike Walk (red.): *Demokratie und Governance*, Münster: Westfälisches Dampfboot 2011.

⁴³ Se også Henrik Kaare Nielsen: *Kritisk teori og samtidsanalyse*, op.cit.

⁴⁴ Jf. Joachim Hirsch: "Wissen und Nichtwissen: Anmerkungen zur "Wissensgesellschaft"" in Oliver Brüchert & Christine Resch (red.): *Zwischen Herrschaft und Befreiung*, Münster: Westfälisches Dampfboot 2002.

og efterfølgende eksproprierer ved at tage patent på den, eller kulturindustriens fremadskridende tilegnelse af ejendomsretten til samfundets fælles kulturarv.⁴⁵ Efter mønstret fra den oprindelige akkumulation, hvor "fælleden", agrarsamfundets fælles materielle ressourcer i form af græsnings- og dyrkningsarealer, med magt blev indhegnet og tilegnet af privatinteresser, pågår der i disse år en ekspropriation af samfundets fælles vidensressourcer, og i takt med disses privatisering svækkes offentlighedens frie adgang til dem og dermed grundlaget for samfundets livsverdensmæssige kreativitet og fornyelsesevne samt rammebetingelserne for refleksionen af fælles anliggender.

Offentlighed og erfaringskvalitet

Som det er fremgået, kan udviklingen af en demokratisk offentlighed, som er i stand til at bearbejde alle samfundsmæssigt relevante erfaringer, ikke tage form i den alment ræsonnerende offentlighedsmodalitet alene. Tilblivelsen af en inklusiv demokratisk offentlighed forudsætter tværtimod den reflekterende bearbejdning af det særlige og den hertil hørende mangfoldighed af subjektive behov og interesser. Når en velfungerende demokratisk offentlighed udvikler sig, sker det med konfliktuel social handlen som rammebetingelse og i en proces, hvor aktører med forskellige behov og synspunkter tager livtag med hinanden i fælles praksisrum, gør nye erfaringer, får udfordret uforgribelige meninger og udvikler bevidsthed om fælles anliggender og gensidig forpligtethed på trods af forskellene. Sådanne praksisrum, hvor uformelle møder og erfaringsprocesser på tværs af sociale klasser og delkulturer finder sted, er den senmoderne hverdag i tiltagende grad blevet fattig på, og dette forhold repræsenterer en ikke ubetydelig udfordring for den demokratiske offentligheds udviklingsperspektiver.⁴⁶

Det er netop i denne type kommunikative praksissammenhænge, hvor individer i fysisk-rumlig forstand er anvist på hinandens selskab, at den enkelte kan udvikle egne evner og værktøjer til at forstå og bearbejde konflikter i den

⁴⁵ Se hertil Lawrence Lessig: *Free Culture*, New York 2004 samt Henrik Kaare Nielsen & Søren Pold: "Kulturkamp.com – mellem åbne værker og intellektuel ejendomsret" in Søren Pold & Lone Koefoed Hansen (red.): *Interface – digital kunst & kultur*, Aarhus Universitetsforlag 2007.

⁴⁶ Se også Richard Sennett: *Uses of Disorder: Personal Identity and City Life*, London: Faber and Faber 1996.

umiddelbare hverdagskontekst på en konstruktiv måde og på basis heraf også udvikle et beredskab til at forstå og handle i forhold til mere overordnede samfundsmæssige konfliktsammenhænge. Denne type erfaringer rummer således væsentlige perspektiver for et demokratisk civilsamfund og en offentlig interaktion, som er i stand til at kombinere anerkendelse af forskelle og refleksion af almenvællets universelle principper.

Det tiltagende fravær af sådanne blandede praksis- og erfaringsrum i den moderne hverdag er til dels begrundet i fremtrædende træk ved byudviklingen i retning af ghettodannelser, der medfører en adskillelse af befolkningsgrupper med forskellig social og kulturel baggrund, samt i omfattende privatisering og udlægning af byrummet til konsumzone på bekostning af den fysiske og æstetiske facilitering af civilsamfundsaktiviteter (beboer- og græsrodsinitiativer, politiske møder, kunstneriske interventioner m.m.).⁴⁷ I stedet for at animere til møder mellem fremmede og refleksion af fælles anliggender på tværs af forskellene fremtræder de fysiske offentlige rum i senmoderniteten i tiltagende grad som fora for produktionsoffentlighedens konsumappeller.

Udviklingen i hverdagens praksis- og erfaringsrum er endvidere knyttet sammen med den stigende vægt, massemediernes har opnået i senmoderniteten i kraft af globaliseringens dramatiske udvidelse og komplicering af relationsrummet langt hinsides det enkelte individs anskuelige erfaringsverden.⁴⁸ I denne konstellation kommer massemediernes erfaringsformidling i stigende grad til at dominere den kollektive betydningsdannelse.

I modsætning til tesen om samfundets "medialisering"⁴⁹ forstås dette dominansforhold her ikke som installeringen af en determinerende "medielogik" som overgribende strukturerende forhold, men derimod som et spørgsmål om hegemoniske relationer i en dialektisk proces. Denne proces udfolder sig løbende i spændingsfeltet mellem udviklingen i de globale vilkår og en mangfoldighed af decentrale sociale aktører – herunder medierne selv – der hver især kæmper for at positionere sig gunstigt på de skiftende betingelser og i denne proces virker medgestaltende på den mediale arena og dagsorden. Med hensyn til forholdet

⁴⁷ Se også Hartmut Häußermann m.fl.: *Stadtpolitik*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2008.

⁴⁸ Se også Anthony Giddens: *Modernity and Self-Identity*, Stanford: Stanford University Press 1991.

⁴⁹ Se f.eks. Stig Hjarvard: *En verden af medier*, Kbh.: Samfundslitteratur 2008.

mellem medier og politik er der således tale om en stående konflikt med hensyn til, hvem der indholdsmæssigt sætter den offentlige dagsorden, samt hvilke tidsrytmer der skal tilgodeses: Medierne producerer og konkurrerer på vilkår, hvor det gælder om at være først med det nye, og hvor tidshorisonten derfor er meget kort, mens den politiske proces opererer med valgperiodernes og forhandlingsspillet mere træge rytmer og dermed en længere tidshorisont. Den mediale repræsentation af den politiske proces udfolder sig derfor altid i et brydningsforhold mellem disse modsatrettede interesser og hensyn.⁵⁰

Massemediernes helt centrale samfundsmæssige rolle bliver i den globaliserede konstellation at levere et bud på et virkelighedsbillede, hvor kompleksiteten i de sociale relationer er reduceret til, hvad den almene hverdagsbevidsthed er i stand til at absorbere. Hermed optræder mediernes virkelighedsbearbejdning som garant for mening og sammenhæng i verden og bidrager således til at sikre menigmands basale *tillid* til modernitetens institutioner (eksempelvis finansvæsenet, som vi på uigennemskueligt grundlag betror hele vores rørlige formue, eller de politiske institutioner, som vi på ligeså uforudsigelige præmisser giver omfattende beføjelser med hensyn til at bestemme rammerne for vores sociale eksistens).

⁵⁰ Se også Daniel Fetzner & Stefan Selke (red.): *Selling Politics*, Hochschule Furtwangen 2005. Ifølge Anders Esmark og Mark Ørsten, som har deltaget i udarbejdelsen af en international sammenlignende undersøgelse af politisk kommunikationskultur, kan der således aktuelt konstateres et tilspidset konfliktforhold mellem politikere og journalister. Journalisterne øver et stigende pres på politikerne i bestræbelsen på at sætte deres egen dagsorden for debatten samt tilpasse denne til mediernes produktionsbetingelser. Politikerne stiller omvendt skærpede betingelser for deltagelse i interview m.h.t. vinklingen af emnet, hvilke spørgsmål der må stilles m.m. At journalisten honorerer disse krav, er afgørende for, om han/hun får adgang til politikeren fremover. Forfatterens sammenfattende vurdering lyder, at politikerne i dag fortsat har den største dagsordensættende magt. Jf. Anders Esmark & Mark Ørsten: "Et komparativt blik på den politiske kommunikationskultur i Danmark" in *Økonomi og politik* Vol. 84, nr. 1, 2011.

Det kan endvidere forstås som et udtryk for dette tilspidsede konfliktforhold, at politiske partier i deres henvendelser til vælgerne i stigende grad fravælger massemediernes som kanal og i stedet tyr til marketing, altså til at kommunikere direkte, uden om journalister og redaktører, til specifikke målgrupper og appellere til netop disse potentielle vælgeres private interesser og behov. I betragtning af de vilkår, medierne tilbyder, kan denne tendens forekomme forståelig, men den er samtidig eksponent for en privatisering af kommunikationshorisonten og dermed et stykke offentlighedsforfald. Ligesom tendensen til at lade politikudviklingen bestemme af meningsmålinger bidrager den private vælgerappel til at transformere de politiske relationer til markedsrelationer: politik bliver en vare, der skal sælges til individuelle privatpersoner, snarere end et tilbud om dialog om reguleringen af de fælles anliggender. Se hertil Martin Vinæs Larsen: "Praktikerne har ordet – samtaler med de danske partier om politisk marketing" in Sigge Winther Nielsen (red.): *Politisk Marketing*, Kbh.: Karnov Group 2011 samt Tim Knudsen: "Markedsdemokratiet uden politiske ideer", *ibid.*

Eftersom de globale relationer er af genuint uoverskuelig karakter og derfor i realiteten ikke lader sig fremstille anskueligt for menigmand i en kognitiv, sagsorienteret diskurs, tyr medierne i vid udstrækning til sanse- og følelsesappeller i bestræbelsen på at formidle og erfaringsforankre de uanskelige globale interdependenser og konfliktrelationer – og dermed at få verden til at fremstå tilgængelig og håndterlig. Denne nødvendige kompleksitetsreduktion kan imidlertid udføres på forskellig vis med lige så forskellige perspektiver: Hvis man adresserer individet som reflekterende, deltagende samfundsborger og i den æstetiske appel inviterer til en nuancerende, fornuftsbaseret bearbejdning af de vakte følelser, er der tale om indstiftelsen af, hvad vi kunne kalde en *oplyst* tillidsrelation til institutionerne, som ganske vist ikke hermed bliver overskuelige, men dog fremstår som vilkår, man kan arbejde på at forstå og øve indflydelse på.

Som vi vender mere udførligt tilbage til i bogens efterfølgende kapitler, kan der imidlertid konstateres en fremtrædende tendens i mediebilledet til, at komplekse konflikter reduceres til følelsesladede trivialfortællinger om de gode og de onde, at sensationens og skandalens fascinationskraft bliver det centrale nyhedskriterium, at politikere iscenesættes som mediale konsumgoder og tilbydes som tillidvækkende, personlige identifikationsfigurer snarere end som repræsentanter for politiske programmer, og at spørgsmålet om handlekraft i al abstrakthed samt personlig troværdighed og gennemslagskraft i medierne overskygger den kritiske diskussion af det politiske indhold. Det principielle perspektiv i denne tendens er, at individerne befæstes i deres afmagt og kognitive desorientering og animeres til at indgå en *uoplyst* tillidsrelation til modernitetens institutioner.

Endvidere bidrager massemediernes ovennævnte, stadigt mere pointerede status af indbyrdes konkurrerende markedsaktører til at fragmentere det offentlige rum, og deres effektjagende profilering i kampen om opmærksomhed tenderer til at undergrave den reflekterende offentligheds udfoldelsesmuligheder.⁵¹ Altsammen styrker det det offentlige rums italesættelse af individet som konsu-

⁵¹ Se også Joseph N. Cappella & Kathleen Hall Jamieson: *Spiral of Cynicism. The Press and the Public Good*, Oxford University Press 1997.

ment på bekostning af samme individs tilskyndelse til at reflektere sig selv som offentligt agerende samfundsborger.⁵²

Hertil kommer, at det senmoderne relationsrums globaliserede karakter også i et civilsamfundsperspektiv nødvendiggør formidling af viden, som ikke udspringer af individernes umiddelbare hverdagserfaring. Kompetent meningsdannelse og handlen som samfundsborger beror ikke alene på kommunikativ interaktion i konkrete praksis- og erfaringsrum, men forudsætter tillige den løbende tilegnelse af en stor fond af viden om geografisk fjerne forhold og ikke-ansuelige udvekslings- og afhængighedsrelationer mellem det nære og det fjerne. I Negt og Kluges terminologi kræves der med andre ord et samspil mellem "umiddelbar erfaring" (forstået som sensomotorisk forankret viden, som individet selv har tilegnet sig i fysisk og mental udveksling med den sansede verden) og "middelbar erfaring" (forstået som viden om verden, som er tilegnet på anden hånd, f.eks. via medierne). Begge disse erfaringstyper er helt nødvendige forudsætninger for at kunne orientere sig i det senmoderne relationsrum, så sondringen mellem dem drejer sig ikke om at give den umiddelbare erfaring monopol på at være "virkelig", men blot om at pege på en forskel med hensyn til "virkelighedskvalitet", som har perspektiver for demokratiske myndiggørelsesprocessers mulighedsbetingelser.

Som Dieter Hoffmann-Axthelm pointerer i sin omfattende undersøgelse af sansernes arbejde, er det grundprincippet i den menneskelige erfaringsdannelse, at vi tilegner os verden gennem sanserne og i analogi til den umiddelbare, sensomotorisk forankrede erfaring, vi livshistorisk har høstet.⁵³ I takt med udviklingen og nuanceringen af dette primære erfaringsgrundlag bliver vi i stand til at praktisere en stadig mere abstraherende analogidannelse og således tilegne os medieformidlet, middelbar erfaring; men de sansefunderede, umiddelbare erfaringsmønstre forbliver omdrejningspunktet også for tilegnelsen af den medieformidlede erfaring.

⁵² Se hertil Richard Sennett: *Den ny kapitalismes kultur*, Høbjerg: Hovedland 2006; Johannes Andersen, Sanne Lund Clement & Niels Nørgaard Kristensen: *Kunder i politikken. På sporet af den forbrugeristiske medborger*, Høbjerg: Hovedland 2011; Henrik Kaare Nielsen: *Konsument eller samfundsborger?* Op.cit.

⁵³ Jf. Dieter Hoffmann-Axthelm: *Sinnesarbeid*, Frankfurt am Main: Campus 1984. Se også fremstillingen hos Henrik Kaare Nielsen: *Æstetik, kultur og politik*, Aarhus Universitetsforlag 1996.

For nærværende analyse af det senmoderne relationsrums potentiale for udvikling af en civilsamfundsmæssig demokratisk offentlighed med et produktivt samspil mellem konkret behovsreflekterende og alment ræsonnerende offentlighedsmodalitet er det i denne forstand et væsentligt spørgsmål, hvorvidt mediernes og den middelbare erfarings dominans i det offentlige rum fortsat giver den analogidannende tilegnelsesproces tilstrækkeligt spillerum til, at den kan fungere og således muliggøre udviklingen af en kompetent samfundsborgeridentitet hos individerne. Eller om det sensomotoriske potentiale og den analogidannende integrationsevne i realiteten overbelastes med almen orienteringsløshed hos individerne til følge – hvilket ville overlade hverdagerfaringens diffuse modstandsressourcer til produktionsoffentlighedens instrumentaliserende prægning.

Til denne problemstilling hører endvidere spørgsmålet om, hvilke mulighedsbetingelser for demokratiet der er forbundet med den generelle tendens til, at sociale processer accelereres. De frisatte globale finanstransaktioner, teknologiuudviklingen, den omfattende sammenfletning af de nationale økonomier og de verdensomspændende kommunikationsnetværk bidrager med deres konstante hastighedsforøgelse og skabelse af global samtidighed til at skabe nye rammebetingelser for den politiske proces. Dette accelererede vilkår tenderer til at kollidere med de kvalitative, behovsreflekterende tidsrytmer, som en deliberativ, demokratisk meningsdannelse kræver for at kunne udfolde sig produktivt. Selve det demokratiske grundprincip om de myndige borgeres oplyste, dialogiske stillingtagen er med andre ord under pres fra globale rammebetingelser, der opspeeder den politiske proces og konstant konfronterer den med komplekse, beslutningskrævende problemer, der med hensyn til tidsdynamik, omfang og rækkevidde overstiger den almene demokratiske debats kapacitet.⁵⁴

⁵⁴ Se hertil Hartmut Rosa: *Weltbeziehungen im Zeitalter der Beschleunigung*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2012.

Internettets potentialer og begrænsninger i et offentlighedsperspektiv

Internettet skriver sig med sine særlige mediale karakteristika ind i dette overordnede billede af senmodernitetens offentlige rum. Det virtuelle praksisrum, som World Wide Web's interface giver adgang til, er på tilsvarende vis gennemtrængt af konfliktforholdet mellem den alment ræsonnerende offentlighed, den konkret behovsreflekterende offentlighed og produktionsoffentlighedens modaliteter. Med hensyn til erfaringskvalitet har internettet endvidere en dobbeltkarakter: På den ene side bidrager det i kraft af sin almene karakter af medie til den middelbare erfarings stadig mere dominerende status; på den anden side udgør det samtidig i kraft af interfacets specifikke potentiale for interaktivitet en del af det aktuelle grundlag for umiddelbar erfaringsdannelse.

Her bliver det desuden væsentligt for offentlighedspotentialet i mediebru- gen, efter hvilke diskursive principper det konkrete interface er konstrueret: hvilke kontrol- og interaktionsmuligheder det åbner og lukker for, hvilken implicit intentionalitet (kommerciel, kunstnerisk, politisk, teknokratisk, overvåg- ningsmæssig) der rammesætter den interaktion og erfaringsdannelse, interfacet faciliterer, samt i hvilket omfang en reel, dialogisk udveksling er muliggjort. Disse træk ved interfacet konditionerer praksisformerne i cyberspace, men uden i streng forstand at determinere dem – den konkrete brug af medierne rummer med andre ord stadig spillerum for kritisk refleksion og alternativ, selvbestemt praksis.

Det gælder som præmis i det følgende, at hvis internettet skal kunne påkalde sig særskilt interesse i et demokratisk offentlighedsperspektiv, må det være på baggrund af dets egne, unikke mediale egenskaber og ikke som en blot udvidet og accelereret version af de traditionelle, énvejskommunikerende masse- medier. Udvidelsen, accelerationen og den umiddelbare tilgængeliggørelse af ko- lossale informationsmængder er naturligvis i kvantitativ forstand væsentlige, nye træk ved internettet, men dets kvalitative nybrud består i muliggørelsen af decentral tovejskommunikation, altså i "many to many capability".⁵⁵ Ud over det interaktive potentiale giver nettet også det enkelte individ en helt umiddelbar mulighed for at publicere direkte til et i princippet globalt publikum.

⁵⁵ Se Howard Rheingold: *The Virtual Community*, London: Minerva 1995.

Efter de internationale survey-undersøgelser af netaktiviteten at dømme må dennes element af almen, offentlig interaktion mellem samfundsborgere imidlertid siges at være begrænset. Eller udtrykt i andre termer: netkommunikation, der orienterer sig efter den alment ræsonnerende offentligheds universelle refleksionsperspektiv, forbliver indtil videre af perifer betydning målt i forhold til produktionsoffentlighedens og den private kommunikations omfang. I denne kvantitative forstand ser det kun lidt bedre ud for den konkret behovsreflekterende offentlighedsmodalitet på internettet, eftersom også denne type kommunikation helt overskygges af kommerciel og privat netbrug.⁵⁶

Men i *kvalitativ* henseende udgør nettet en helt central, ny ressource for decentrale civilsamfundsinitiativers kommunikation og erfaringsorganisering. En broget mangfoldighed af sociale, politiske, kulturelle og kunstneriske bevægelser, subkulturer etc. bruger nettet til intern kommunikation, til udadvendt offentlighedsarbejde, til kampagner og aktioner, til at lægge pres på politikere og massemedier, m.m. Som udviklingen i en række nordafrikanske og mellemøstlige samfund i vinteren 2010-11 viste, kan nettet og ikke mindst de sociale medier endvidere spille en rolle som kommunikations- og koordinationskanaler for demokratiske kræfters mobilisering af folkelig modstand mod diktatoriske regimer.⁵⁷

Med henblik på at vurdere internettets offentlighedspotentiale er det imidlertid afgørende at være opmærksom på, at der i de ovennævnte tilfælde er tale om civilsamfundsmæssige praksissammenhænge, som på én gang opererer i det

⁵⁶ Se den uddybende redegørelse og empiriske referencer i kapitlet "Internettet og den demokratiske offentlighed" in Henrik Kaare Nielsen: *Konsument eller samfundsborger?*, op.cit.

⁵⁷ Der har dog i sammenhæng med disse begivenheder udviklet sig en problematisk tendens til at overdrive og entydiggøre internettets og de sociale mediers rolle. Konkrete undersøgelser peger således på, at kommunikationen via sociale medier reelt har været begrænset til en smal, veluddannet elite, der råder over den nødvendige teknologi og kundskaber udi anvendelsen af den, samt at denne kommunikations rolle i realiteten har været af en mere kompleks og ambivalent karakter end normalt antaget, for så vidt som den også har spillet det statslige overvågnings- og repressionsapparat nyttige informationer i hænde. Hertil kommer, at "hype" omkring de sociale medier tenderer til at usynliggøre den helt centrale rolle, som de klassiske massemedier har spillet i processen: dels som de reelle informationskanaler til de brede masser, dels som kolportører af den inciterende hype om de sociale medier som revolutionære agenter per se. Se hertil Jon Altermann: "The revolution will not be tweeted" in *Washington Quarterly* Vol. 34, 2011, samt Evgeny Mozorov: *The Net Delusion*, London: Allen Lane 2011.

Se også data samt analysen af de hidtidige erfaringer med de sociale mediers reelle rolle i forbindelse med demokratiske valgkampe i Robinson Meyer: "9 Concrete, Specific Things We Actually Know About How Social Media Shape Elections" in *The Atlantic* den 9.8.2012.

fysiske og det virtuelle praksisrum: Udgangspunktet for aktiviteten er erfaringer og relationer i "real life", herunder til dels allerede eksisterende civilsamfundsmæssige organiseringer, og et fælles ønske om at udvirke konkrete forandringer her, mens det virtuelle rum inddrages som indbyrdes kommunikationskanal, som supplerende ramme om en fælles identitetsdannelse og som offentlig platform udadtil. Til syvende og sidst var det således også de store menneskemasers vedholdende, korporlige besættelse af Cairos fysiske byrum og det militære magtapparats afståen fra at opløse masserne med fysisk vold, der var afgørende for Mubarak-regimets fald, ikke den tilknyttede kommunikation i cyberspace.

Ud over dets mulige rolle i en sådan situation, civilsamfundsmæssig generobring af det fysiske byrum kan det virtuelle rum i almindelighed i regi af "real life"-relaterede praksissammenhænge bidrage til at kompensere for den ovennævnte, tiltagende mangel på urbane rum, der er indrettet på offentlig, kommunikativ interaktion mellem samfundsborgere. De bevægelser og subkulturer, som på denne måde bruger internettet til at skabe kritisk, offentlig refleksion i samspil med "real life"-praksis i form af decentralt kommunikerende politikformer, udnytter nettets egentlige, nybrydende offentlighedspotentialer.

Styrken ved disse deltagelsesformer er, at de i modsætning til de traditionelle, hierarkiske former for politisk deltagelse giver den enkelte mulighed for umiddelbart og direkte at blive en fulgyldig, aktiv deltager. Deres svaghed i et demokratisk offentlighedsperspektiv er, at de i udgangspunktet ofte vil have en tendens til at fremstå som monologiske deloffentligheder med eksklusivt fokus på egne tematikker og interesser.

Som det blev gjort gældende ovenfor, er der her tale om en generel begrænsning i konkret behovsreflekterende deloffentligheders umiddelbare erfaringshorisont, som udgør en udfordring for et overordnet demokratisk offentlighedsperspektiv. Hvis internettet skal videreudvikles som civilsamfundsmæssigt praksisrum og således få relevans i et alment, demokratisk offentlighedsperspektiv, forudsætter det, at deloffentlighederne overskrider deres partikularistiske selv fremstilling og skaber fora for fælles, tværgående diskussion.

Der er imidlertid ikke nogen automatik i, at en sådan helhedsorienteret, civilsamfundsmæssig offentlighed realiseres på nettet. Det vil til enhver tid være praksisbehov, der er afgørende for, hvordan et medie tages i anvendelse i

relation til politiske spørgsmål, og indtil videre manifesterer helhedsorienterede behov sig kun undtagelsesvis med så stor styrke, som vi f.eks. har set det ske i de nylige nordafrikanske og arabiske opstande. Samtidig er ethvert medie kendetegnet ved specifikke, mediale egenskaber, som faciliterer og konditionerer bestemte realiseringsformer for de pågældende praksisbehov, og her er der for internettets vedkommende tale om nogle træk ved interfacet, som principielt vil kunne svække en helhedsorienteret netoffentligheds udviklingsbetingelser.

Den hidtidige erfaring rummer således mange indicier for, at "ren" netkommunikation, hvor der altså ikke er tale om et samspil med "real life"-praksis, ikke giver de bedste vilkår for udvikling af demokratisk dialog mellem samfundsborgere. Adskillige analyser af politiske debatter på internettet viser således samstemmende, at billedet præges af en hyperaktiv minoritet, som primært bruger netoffentligheden til monologisk forkyndelse af uforgribelige meninger.⁵⁸ Tilsvarende tendenser kan iagttages i andre, rent virtuelle fora: på trods af webloggens principielle, mediale potentiale og blogging's almene image som medie for interaktivitet og dialog fremstår "blogosfæren" for en stor dels vedkommende som domineret af individers monologiske selvfremstilling samt gruppedannelser, som bekræfter enighed indadtil, men ikke engagerer sig i udadvendt dialog.⁵⁹

På lignende måde forekommer hovedparten af de "rene" virtuelle fællesskaber, som udfolder sig på populære internet-portaler som *Facebook* og *MySpace*, at rumme et større element af individuel selvfremstilling, identitetsprofilering og kommunikation inden for en partikulær, privat horisont end af alment reflekterende, demokratisk dialog. Der er næppe nogen tvivl om, at disse monologiske selvfremstillingsoffentligheder opfylder et behov, men der er tale om en brug af netmediet, der hverken i alment ræsonnerende eller konkret behovsreflekterende forstand har noget med demokratisk offentlighed at gøre.⁶⁰

⁵⁸ Se f.eks. Anthony G. Wilhelm: "Virtual Sounding Boards: How Deliberative Is Online Political Discussion?" in Barry N. Hague & Brian D. Loader (red.): *Digital Democracy*, London: Routledge 1999 samt Howard Rheingold: *op.cit.*; Jakob Linde Jensen: *Den digitale demokratiske dialog*, Århus: Systime 2003, Lars Torpe m.fl.: *Demokrati på nettet*, Aalborg Universitetsforlag 2005, Klaus Bruhn Jensen (red.): *Interface://Culture*, Frederiksberg: Samfundslitteratur 2005.

⁵⁹ Se f.eks. analysen hos Geert Lovink: "Blogging – den nihilistiske impuls" in *Lettre Internationale* nr. 11, juni 2006.

⁶⁰ Denne kommunikation omkring hverdagsbehov i personligt perspektiv kan naturligvis gennemgå en udvikling i retning af politisering i konkret behovsreflekterende offentlighedsforstand,

Netkommunikation, som ikke er forankret i "real life"-relationer, synes med andre ord i højere grad at appellere til individet som selvcentreret konsument, altså som bærer af private behov og særinteresser, end til individet som dialog- og almenvelorienteret samfundsborger. Baggrunden for dette forhold skal bl.a. søges i nogle karakteristika ved World Wide Web's interface og det virtuelle praksisrum. Som tidligere nævnt kan interaktionen i det virtuelle rum i kraft af interaktiviteten siges at rumme et element af umiddelbar erfaringsdannelse, men det må samtidig fastholdes, at der i forhold til "real life" er tale om en indskrænket interaktions- og erfaringsform. Mens ansigt til ansigt-interaktion er forbundet med en bredspektret sanselighed, igennem hvilken aktørerne yder hinanden et komplekst, gensidigt modspil, som nuancerer det verbalt kommunikerede indhold og sætter det i relief, er det virtuelle møde kendetegnet ved en restringeret, næsten modstandsløs sanselighed. Som det også blev pointeret ovenfor med hensyn umiddelbar og middelbar erfaringsdannelse, drejer denne sondring sig ikke om at give én interaktionsform monopol på at være "virkelig", men derimod om at skelne mellem forskellige virkelighedskvaliteter med forskellige karakteristika og potentialer. Både ansigt til ansigt-kommunikation og virtuel kommunikation er således uomgængelige i det senmoderne relationsrum, men de implicerer i kraft af deres respektive interaktive sanselighed forskellige grader af involvering og gensidig forpligtethed aktørerne imellem.

I ansigt til ansigt-interaktion sætter vi vores kropslige integritet ind som pant på vores engagement og troværdighed og demonstrerer samtidig en grad af tillid til og anerkendelse af modparten, som ikke ville kunne formidles virtuelt – uanset hvilken båndbredde interfacet måtte nå op på.⁶¹ Hertil kommer, at ansigt til ansigt-kommunikationen er den erfaringsform, i hvilken vi livshistorisk har udviklet vores basale sociale kompetencer, og som væsentlige dimensioner af vores dømmekraft og skelneevne også i senere livsfaser forbliver knyttet til.⁶²

men der skal en bearbejdning til, som ikke opstår automatisk, og som den "rene" netkommunikation ikke synes at være den ideelle ramme for.

⁶¹ Se også Gernot Böhme: "Leibliche Anwesenheit im Raum" in *Ästhetik und Kommunikation* nr. 108, 2000, s. 72f. Se endvidere Howard Rheingold (op. cit. s. 172), som uden på nogen måde at være maskinstormer tilskriver virtuel kommunikation et grundlæggende element af „ontological untrustworthiness“. Heller ikke billedtransmission af kommunikationen via webcams kan ifølge Rheingold ændre ved dette forhold, idet transmissionen ikke kan formidle de kommunikerendes "life force" eller "breath".

⁶² Se også Bernd Guggenberger: *Das digitale Nirwana*, Reinbek: Rowohlt 1999, s. 50.

Som stærke indicier for, at denne principielle, kvalitative forskel gør sig gældende i praksis, kan f.eks. anføres det forhold, at vigtige politiske og økonomiske forhandlinger og indgåelse af større aftaler stadig med nødvendighed implicerer ansigt til ansigt-møder – selvom man teknisk set udmærket kunne ordne paragrafferne i det virtuelle rum. Når der i økonomiske og politiske relationer (eller i kærlighedsrelationer, for den sags skyld) er vigtige og komplicerede ting på spil, og den højest mulige grad af troværdighed og gensidig tillid er nødvendig, er virtuel kommunikation med andre ord ikke tilstrækkelig – her må kroppens nærvær og ansigtets oprigtighed træde til som garanter.⁶³

Parallele erfaringer meldes fra arbejdet med fjernundervisning via internettet, hvor det har vist sig, at den nødvendige, gensidige interesse og tillid mellem undervisningens interaktionspartnere på nettet kun kan komme i stand og opretholdes, hvis den virtuelle kommunikation suppleres med lejlighedsvis ansigt til ansigt-møder.⁶⁴ Deltagerne i mere uformelle virtuelle fællesskaber udvikler endvidere typisk et fælles behov for også af og til at mødes i 'real life', idet denne samværskvalitet opleves som mere forpligtende og dermed mere konsoliderende for fællesskabet end den rent virtuelle relation.⁶⁵

Når rent virtuelle politiske debatfora altså snarere synes at animere til deltagelse i en særinteressediskurs end til at forpligte sig på refleksion af det almene vel, kan en nærliggende forklaringsfaktor med andre ord være interfacets og den virtuelle kommunikations restringerede, næsten friktionsløse sanselighed, som alt andet lige i højere grad appellerer til ekspansiv projektion af egne behov, ønsker og uforgribelige meninger end til omstændelig refleksion af både egne og modpartens synspunkter i relation til almenvellet som diskursiv ramme. Et endnu mere centralt forklaringselement er formentlig, at de interagerende i den rent virtuelle kommunikation hverken i fysisk-rumlig, kropslig eller social forstand er *anvist* på hinanden: Kommunikationen er ikke forbundet med noget fælles eller gensidigt ansvar, som kunne binde aktørerne sammen i forpligtende relationer. På denne baggrund vil den rene netkommunikation typisk heller ikke

⁶³ Se også analysen hos Christiane Funken: "Digitale Identitäten" in Winter/Thomas/Hepp (red.): *Medienidentitäten*, Köln: Herbert von Halem Verlag 2003.

⁶⁴ Jf. Bengt-Åke Lundvall: "Universitetet i den lærende økonomi" in Hans Siggaard Jensen & Peter Maskell (red.): *Universiteter for fremtiden*, Frederiksberg: Rektorkollegiet 2001.

⁶⁵ Se f.eks. Howard Rheingold: op. cit. samt Bettina Heinz & Christoph Müller: *Fallstudie 'Die Sozialwelt des Internet'*, 1999, http://www.soz.unibe.ch/ii/virt_d.html (3.4.2007).

fremme udviklingen af den principielle og praktiske beredvillighed blandt deltagerne til at anerkende hinandens synspunkter og eksistensberettigelse i en sådan grad, at man er villig til at søge enighed, indgå kompromiser og forpligte sig på almenvellet som diskursiv ramme, altså at handle som demokratiske samfundsborgere i offentlig interaktion.

Som det er fremgået, repræsenterer internettet i dag en uvurderlig ressource for civilsamfundsmæssige deloffentligheder og dermed for behovsreflekterende, erfaringsorganiserende, decentral "many to many"-kommunikation, som forbinder interaktion i det virtuelle praksisrum med relationer og engageret aktivitet i "real life". I denne forstand udgør internettet en vigtig, aktuel rammebetingelse for den mulige udvikling af en højnet demokratisk deltagelse i regi af civilsamfundsmæssig interaktion. Men som vi ligeledes har set, opviser deloffentlighederne indtil videre en betydelig svaghed i et demokratisk offentligheds-perspektiv, for så vidt som de i udgangspunktet tenderer til at lukke sig om sig selv og negligere den tværgående, alment ræsonnerende dialog inden for almenvellet som diskursiv ramme. På nettet står den konkret behovsreflekterende offentlighedsmodalitets subjektivt erfaringsorganiserende kommunikationsform med andre ord relativt stærkt, mens den alment ræsonnerende offentlighedsmodalitets abstrakte, universelle refleksionsform står svagt.

Hvis deloffentlighedernes kommunikative praksis skal kunne bidrage til et produktivt samspil mellem den konkret behovsreflekterende og den alment ræsonnerende modalitet for erfaringsbearbejdning og dermed til udviklingen af et deltagelsesbaseret, demokratisk civilsamfund, som også er realitetsdygtigt i et overordnet, samfundspolitisk perspektiv, vil det kræve tværgående interaktion, hvor de forskellige decentrale praksisfællesskaber udfordrer hinanden dialogisk og åbner deres respektive, partikulære horisonter for en almen, offentlig diskurs. Internettet ville fortsat ikke kunne erstatte de klassiske massemedier og de parlamentariske fora med hensyn til den overordnede fortolkning og bearbejdning af den samfundsmæssige konflikterfaring, men nettet ville kunne spille en væsentlig rolle som en kanal, gennem hvilken de "real life"- og netaktive deloffentligheder artikulerer sig i den almene, offentlige debat.

Men disse positive potentialer ved internettet i et demokratisk offentligheds-perspektiv flankeres samtidig af en række risici. I kraft af den allesteds-

nærværende reklamefinansiering har produktionsoffentlighedens modalitet for længst etableret sig i en overordentlig stærk position i nettets offentlige rum og præget dets dominerende betydningsdannelser i de private konsumfantasiers monologiske former. I samspil med det politiske livs neoliberalistiske mainstream bidrager produktionsoffentlighedens aktører således både i "real life" og i det virtuelle rum aktivt til at positionere særinteresser og umiddelbare, private præferencer som omdrejningspunktet for den sociale praksis på bekostning af almenvællets refleksionsperspektiv. Produktionsoffentlighedens diskursive hege-
moni betinger endvidere, at såvel interfacets design som den dominerende betydningsdannelse omkring internettet netop er centreret om de mediale egenskaber, der sigter på at facilitere brugeren som selvcentreret, kræsen konsument, som forventer egne lyster og behov tilfredsstillet gnidningsfrit og øjeblikkeligt. Den appel, der udgår fra dette løfte om nettet som infrastruktur for realisering af private, monologiske ønskeforestillinger, er stærk og tenderer indtil videre til at marginalisere alternative betydningsdannelser om nettet som muligt forum for engageret, dialogisk udveksling mellem samfundsborgere. Det private individs selv fremstillende tryk på "like"-knappen har således intet med deliberativ drøftelse af fælles anliggender at gøre.⁶⁶

Hertil kommer de risici for en demokratisk, civilsamfundsmæssig offentlighed, som udgår fra den stadig mere omfattende kommercielle⁶⁷ og statslige overvågningsaktivitet på internettet, samt fra de adfærdsconditionerende kontrolformer, som til enhver tid er indlagt i selve interfacets konstruktion. Det vil i denne henseende være afgørende for en demokratisk offentligheds udviklingsmuligheder, at disse kontrolformer er baseret på civilsamfundets kommunikative, kritisk reflekterende principper og ikke på markedets eller statens formelle principper. Internettets potentiale for demokratisk offentlighed er med andre ord vævet tæt sammen med spørgsmålet om udviklingen i de sociale og politiske styrkeforhold – såvel i det virtuelle praksisrum som i "real life".

⁶⁶ Se også Claus Leggewie: "Den Laptop auch mal zuklappen" in Christoph Bieber & Claus Leggewie (red.): *Unter Piraten*, Bielefeld: transcript Verlag 2012.

⁶⁷ F.eks. sælger Facebook bag om ryggen på sine brugere information om disses kommunikation og personlige præferencer til kommercielle aktører, som så kan målrette reklamefremstød mod specifikke segmenter.

Udviklingstendenser i den politiske identitetsdannelse

Det har været den klassiske forventning til den politiske identitetsdannelse hos menigmand i det demokratiske samfund, at den havde stabil og varig karakter og var tæt forbundet med det konkrete individs klasse-mæssige tilhørsforhold, herkomstmiljø og de hertil hørende politiske traditioner. Politisk identitetsdannelse implicerede i denne forstand en identifikatorisk, på det nærmeste betingelsesløs opslutning bag det parti, der historisk havde etableret sig som varetageren af de kollektive, klasse-mæssige interesser, som individet livshistorisk var indskrevet i.

I perioden siden 1960'erne har de kulturelle livssammenhænge i de vestlige lande imidlertid undergået en gennemgribende forandring. Baggrunden er ikke mindst den almene velstandsstigning, som har friset det individuelle livsperspektiv fra snævert klassebaserede og traditionelle mønstre, etableringen af et velfærdsstatsligt og retligt sikkerhedsnet under den enkelte, samt den udvidede, almene adgang til uddannelse, som blev realiseret i denne periode. Dette kom i stand i et samspil mellem de udvidede rammer, den økonomiske vækst tilvejebragte, og de sociale kampe, som arbejderbevægelsen og de nye sociale bevægelser, herunder ikke mindst kvindebevægelsen, var bannerførere for. Den kultur- og samfundsudvikling, som har taget form på disse nye betingelser, har været kendetegnet ved udrustningen af det enkelte individ med en principiel mulighedshorisont med hensyn til valg af livsbane, som har været uden historisk fortilfælde – idet der dog fortsat gør sig store forskelle gældende med hensyn til, hvilke sociale og kulturelle baggrundsressourcer det enkelte individ har til rådighed for sit valg.

Denne frisættelse af det individuelle livsperspektiv har i vid udstrækning fortrængt de overleverede, klassespecifikke livssammenhænge – med deres kollektive betydningsuniverser og klassebaserede politiske identifikationer – som orienteringsrammer for moderne individer og dermed åbnet nye bevægelsesmuligheder for identitetsdannelsen. Men bortfaldet af de overleverede pejlemærker og visheder har samtidig stedt de frisatte individer i en situation, hvor skabelsen og genskabelsen af en fungibel social identitet manifesterer sig som en permanent, kritisk og vanskeligt overskuelig opgave. I ambivalensen mellem den befriende åbning af et omfattende mulighedsfelt og det angst- og smertebesatte

tab af orienteringsmuligheder er individet henvist til at udfolde løbende identitetsmæssige søgeprocesser.

Udbredelsen af denne ambivalente identitetsproblematik på samfundsmæssigt niveau giver sig udslag i en forskydningstendens med hensyn til individernes motivation for social handlen: Hvor det tidligere var kvantitative, økonomiske spørgsmål knyttet til klasseinteresser og fordeling af de materielle ressourcer, der udgjorde de centrale handlingsmotiverende faktorer, er det på de nye betingelser i tiltagende grad kvalitative, kulturelle spørgsmål, der skaber mening og animerer individerne til at handle og træffe valg, fordi denne type temaer byder på materiale til identitetsarbejdet. Den samfundsmæssige effekt af denne forskydningstendens kan vi kalde *kulturaliseringstendensen*.⁶⁸

Denne tese om en kulturaliseringstendens i den sociale praksis implicerer vel at mærke ikke, at de samfundsmæssige relationer er forsvundet som tungtvejende strukturel realitet og som kampfelt for organiserede særinteresser, men blot, at der på det sociale handlingsplan i bredere forstand, i befolkningens livsverden, gør sig en ny, kulturaliseret dynamik gældende, som i udgangspunktet udfolder sig egensindigt, i henhold til en anden rationalitet end de økonomisk-politiske interessekampe. Det er således en karakteristisk tendens, at det kulturelle univers i de rige, senmoderne samfund ikke længere fremstår som organiseret i henhold til et alment anerkendt, økonomisk-erhvervsmæssigt prestigehierarki, men snarere tager form af en flerhed af horisontalt ordnede livsstilsgrupper med hver deres egne, indbyrdes inkommensurable prestigekriterier baseret på æstetisk-kulturel smagsorientering.⁶⁹ Disse livsstilsfællesskaber har endvidere ikke nogen kollektivt forpligtende karakter, men repræsenterer ud-

⁶⁸ Termen "kulturalisering" må ikke forveksles med en essentialistisk, "kulturalistisk" forståelse af forholdet mellem identitet og politik, som den f.eks. kommer til udtryk hos Samuel P. Huntington (i *The Clash of Civilizations and the Making of World Order*, New York: Simon & Schuster 1996). Tværtimod tilbyder tesen om senmoderniteten som karakteriseret ved de frisatte individers løbende identitetsmæssige søgeprocesser og en heraf følgende kulturaliseringsproces en baggrundsforklaring på det forhold, at denne type partikularistisk, kulturalistisk essentialisme har været i stand til at opnå en relativt prominent position i samtidens teoretiske og politiske debatter på bekostning af refleksionen af universelle rettigheder og egalitarisme. I sig selv refererer kulturaliseringsbegrebet, som det defineres her, til de specifikke, processuelle senmoderne betingelser for erfaringsdannelse, ikke til en given, indholdsbestemt substans. Se den mere udførlige fremstilling i Henrik Kaare Nielsen: *Kritisk teori og samtidsanalyse*, op.cit. I politologien reflekteres denne tendens som et spørgsmål om overgang fra "materialistiske" til "post-materialistiske" værdier, jf. Ronald Inglehart: *The Silent Revolution*, Princeton University Press 1977.

⁶⁹ Se analysen hos Gerhard Schulze: *Die Erlebnisgesellschaft*, Frankfurt am Main: Campus 1992.

skiftelige orienteringsrammer for de individuelle identitetsmæssige søgeprocesser.

Til kulturaliseringen af livsverdenens handlingshorisont bidrager det også, at de økonomiske fordelingskampe i tiltagende grad reguleres i regi af bureaukratiske forhandlingssystemer og velfærdsstatslige institutioner og derfor ikke trænger sig på som betydningsmæssige orienteringspunkter i individernes hverdagserfaring og identitetsarbejde. Der er med andre ord tale om en vidtgående uddifferentiering af de processer, der skaber og genskaber den sociale orden, og de processer, som organiserer kulturel mening for individerne. Eftersom begge processtyper er dimensioner af den sociale praksis, finder der naturligvis til stadighed et intenst samspil sted mellem dem, men dette har ikke den klassiske "naturgroede" karakter, hvor der til en bestemt socialstrukturel placering hørte en lige så bestemt kulturel orientering. Samspillet har på de gældende, uddifferentierede betingelser mere kontingent karakter, og den fremtidige kultur- og samfundsudviklings karakter afhænger derfor i meget høj grad af, efter hvilke diskursive principper kulturaliseringsdynamikken i praksis formes og bringes i samspil med de samfundsøkonomiske strukturer.

Disse principper er ikke determineret på forhånd af socialstrukturelle forhold, men udvikler sig i regi af identitetsarbejdets diskursive praksiser. Identitetsarbejdet involverer de subjektive behov og modstandsressourcer, som ovenfor blev karakteriseret som en uorganiseret dynamik, der kan komme til udtryk i såvel den konkret behovsreflekterende offentligheds som produktionsoffentlighedens modaliteter. På tilsvarende vis er identitetsarbejdet ikke i sig selv retningsbestemt eller på anden vis indholdsmæssigt, diskursivt fastlagt, og det kan derfor i princippet gøres til drivkraft i sociale processer af en hvilken som helst art. Politiske og almenkulturelle fortællinger fungerer således som specifikke diskursive praksiser, som i deres udfoldelse former, fokuserer og kanaliserer de identitetsmæssige søgeprocesser. Som den moderne historie har vist os, spænder det diskursive mulighedsfelt vidt – på det politiske område eksempelvis fra regressiv identifikation med totalitære massebevægelser over emancipatorisk, demokratisk engagement i almenvellet til en selvtilstrækkelig individualistisk eller subkulturel selvforståelse.

Der gør sig imidlertid til enhver tid praksisforhold gældende, som modificerer og konditionerer identitetsdynamikkens reale formbarhed: Det er det konkrete individs eller kollektivs specifikke livshistoriske erfaring, der udgør det materiale, identitetskonstruktionen har at arbejde med. Senmoderne identitetsdannelse er med andre ord nok en konstruktionsproces, men der er tale om en *erfaringsbaseret* konstruktion med hertil hørende begrænsninger og trægheder, ikke en arbitrær konstruktion med frit valg på alle hylder. Endvidere er den *kontekst*, forstået som det sociale praksisrum i bredeste forstand, som en identitetssøgende diskursiv praksis skal realisere sig i, som beskrevet ovenfor til enhver tid kendetegnet ved specifikke kampe, kollektive erfaringsdannelser, interessekonstellationer og hegemoniske diskurser, som definerer de dialektiske rammebetingelser for den identitetssøgende diskursive praksis.

Et hovedtræk ved identitetsarbejds aktuelle kontekst er den dominerende position, som markedskræfterne har opnået i kraft af de former, som globaliseringsprocessen hidtil har antaget. Akkompagneret af neoliberalismens store fortælling om "den enkeltes frie valg" som vejen til almen lykke skrider markedsgørelsen af de sociale relationer støt fremad med fragmentering af kultur og samfund til følge.⁷⁰ Til den heraf følgende uoverskuelighed i det sociale liv føjer sig den aktuelle samfundsudviklings høje grad af omskiftelighed med hensyn til arbejdsmarkedets kvalifikationskrav, økonomiske og politiske konjunkturer, hverdagslivets rammer m.m. samt den løbende hastighedsforøgelse i arbejdet og i det sociale liv generelt som effekt af markedskræfternes permanente, ekspansive pres.

Dette markedspress giver sig endvidere udslag i en omfattende udfordring af diskursive og institutionelle grænser i samfundet. I kampen om den offentlige opmærksomhed betjener både erhvervsliv, medier og politikere sig f.eks. flittigt af intimiserende appeller til sanser og følelser og udfordrer dermed den etablerede grænsedragning mellem offentligt og privat. På lignende vis resulterer de postfordistiske fleksibiliseringsstrategier på arbejdsmarkedet i, at grænsen mellem arbejdstid og fritid udfordres af arbejdslivets stadig mere totaliserende greb om medarbejderens subjektivitet: Medarbejderen forventes at stå til rådig-

⁷⁰ Se også analysen hos Nick Couldry: *Why Voice Matters*, London: Sage 2010

hed, når som helst virksomheden måtte kræve det, og at investere hele sin personlige kreativitet i arbejdet. Hertil kommer de konkurrencestatslige bestræbelser på at generalmobilisere samfundsmæssige vidensressourcer på tværs af alle institutionelle grænsedragninger med henblik på at funktionalisere dem i optimeringen af det nationale erhvervslivs konkurrenceposition på verdensmarkedet.⁷¹ Uddannelse, forskning, kunst og kultur – alt sammen italesættes det overgribende som konkurrencestatslige ressourcer og henvises til at legitimere sig som sådan.

Det er imidlertid en central pointe, at disse diskursive interventioner ikke nødvendigvis *ophæver* de grænser, de udfordrer, men i hovedsagen blot flytter rammerne for deres indholdsmæssige gyldighedsområde. Når såvel den almene kultur- og samfundsdebat som de kulørte medier f.eks. på hver sin måde og med hver sit sigte løbende bearbejder og destabiliserer den overleverede grænsedragning mellem offentligt og privat, betyder det ikke, at den diskursive sondring forsvinder eller bliver uinteressant – blot at konkrete indhold som f.eks. hustruvold eller politikeres moralske habitus ikke længere tilhører privatlivets fred. Den fascinationskraft, som sensationsmedierne og reklamebranchen til stadighed henter ud af udfordringen af privathedens grænser, beror netop på det forhold, at den diskursive grænsedragning fortsat fungerer, selvom konkrete indhold skifter side. Heller ikke privatpersoners frimodige eksponering af sig selv i medierne er udtryk for en total offentliggørelse af det private, men derimod for en prekær, men altid selekterende og kontrollerende balanceakt mellem privat, individuelt identitetsarbejde og opmærksomheds- og responsøgende offentlig selvfremstilling, hvor den diskursive grænse hele tiden reflekteres og søges draget af såvel mediet som privatpersonen selv.⁷²

Ikke desto mindre skaber kombinationen af uoverskuelighed, omskiftelighed, hastighedsforøgelse og udfordring af orienteringssikrende grænser proble-

⁷¹ Jf. ovenfor samt Joachim Hirsch: *Vom Sicherheitsstaat ...* op.cit.; Henrik Kaare Nielsen: *Konsument eller samfundsborger?* op.cit.

⁷² Se f.eks. undersøgelsen af teenageres strategiske grænsedragning mellem offentligt og privat i deres praksis på sociale medier hos Danah Boyd & Alice Marwick: "Social Privacy in Networked Publics: Teens' Attitudes, Practices, and Strategies", kan downloades fra www.zephorias.org (10.10.2011). Se også den store, bredt anlagte empiriske analyse af mediebrug og offentligt engagement hos Nick Couldry, Sonia Livingstone og Tim Markham: *Media Consumption and Public Engagement*, New York: Palgrave Macmillan 2007. Her demonstreres det også med al ønskelig tydelighed, at borgerne udmærket er i stand til at skelne mellem offentligt og privat.

matiske rammebetingelser for individernes identitetsarbejde. Som også Richard Sennett har påpeget, betyder den heraf følgende nødvendighed af konstant at reorganisere og nyfortolke en stadig mere fragmenteret livshistorisk erfaring, at en kontinuerlig selvfortælling bliver vanskelig at opretholde.⁷³ Det behov for en konstant tilførsel af nye fortællinger, som kendetegner samtidskulturen, kan på denne baggrund forstås som udtryk for identitetsarbejdets kompensatoriske bestræbelse på at skabe forbindelseslinjer i den fragmenterede erfaring.

På individualiseringens og kulturaliseringens præmisser er udgangspunktet for politisk identitetsdannelse således ikke det socialstrukturelt definerede kollektiv, men *individets erfaring*, og som vi har set, er denne præget af ambivalens, genuin uoverskuelighed og kontingens. Politisk identitetsdannelse og politisk handlen er på denne baggrund langt mere flydende og uforudsigelige størrelser, end tilfældet var tidligere. Dette forhold kommer konkret til udtryk i, at de politiske partier i stadig mindre grad kan regne med at råde over et vælgerkorps, der identificerer sig stabilt med dem og forbliver loyalt fra valg til valg. Som politologiske analyser af de seneste folketingsvalg viser, må man i dag regne med, at op mod hver tredje vælger stemmer på et andet parti end ved sidste valg, og at disse "mobile" vælgere også undertiden flytter sig langt i det politiske spektrum.⁷⁴ Flertallet af vælgerne opfører sig ganske vist fortsat nogenlunde forudsigeligt fra valg til valg, men de mobile vælgeres stemmer er typisk udslagsgivende for flertalsdannelsen, og det er derfor ikke mindst disse vælgeres gunst, partierne bejler til i den parlamentsorienterede massemedieoffentlighed.

Udviklingen i den dimension af borgernes politiske identitetsdannelse, som er orienteret mod aktørerne i den parlamentsorienterede massemedieoffentlighed, bevæger sig således bort fra det klassiske identifikationsforhold og henimod en mere flygtig relationstype, som vi med Fritz Breithaupt kan kalde "partitagen" baseret på "empati".⁷⁵ I modsætning til identifikationens varige og helhedsorienterede karakter er partitagen for en aktør knyttet til en konkret, singu-

⁷³ Richard Sennett: *Den ny kapitalismes kultur*, Højbjerg: Hovedland 2007.

⁷⁴ Ved folketingsvalget i 2001 var det således 12% af vælgerne, der skiftede fra centrum-venstrepartierne til den borgerlige blok, jf. Johannes Andersen: "Vælgerne 2001-2010" in *Økonomi & Politik* årg. 84, nr. 3, 2011. Se også Kasper Møller Hansen, Rune Slothuus og Claes de Vreese: "Man har et parti, indtil man finder et nyt: Portræt af vælgeren, som skiftede parti" in Jørgen Goul Andersen m.fl. (red.): *Det nye politiske landskab*, Kbh.: Academica 2007.

⁷⁵ Fritz Breithaupt: *Kulturen der Empathie*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2009.

lær konfliktsituation, og der er intet til hinder for, at man i den næste konfliktsituation vælger at tage parti for en anden aktør. Beslutningen for partitagen for den ene eller den anden kombattant på den parlamentariske politiks scene sker ifølge Breithaupt spontant og situativt; den kan endvidere basere sig på såvel interesser som begær og fascination og kan forløbe bevidst eller ubevidst. Beslutningen motiveres i den enkelte borgers identitetsarbejde af en empati med den valgte part, der opstår i individets narrative, sammenhængssøgende bearbejdning af den givne konfliktsammenhæng; empatien kan desuden etableres og legitimeres ad såvel følelsesmæssig som rationel vej. Valgkampe drejer sig for den enkelte politiker derfor i høj grad om at appellere til en empati hos vælgerne, der er tilstrækkelig stærk til at legitimere en partitagen for den pågældende politiker.

Politikernes bejlen til vælgerne i den parlamentsorienterede massemedie-offentlighed foregår endvidere på grundvilkår, som er kendetegnet ved de ovenfor omtalte teknokratiserede rammebetingelser for den politiske proces, der tenderer til at forpligte alle toneangivende partier på de samme basale principper for "den nødvendige politik". Med hensyn til politisk indhold er størstedelen af det politiske spektrum således karakteriseret ved en høj grad af mainstreamificering.⁷⁶ Bag de polariserede markeringer i offentligheden har partierne med hensyn til de tunge politiske emner såsom velfærd og økonomisk vækst nogenlunde de samme reguleringer på programmet, og den appel, som skal få vælgerne til at beslutte sig for det ene parti frem for det andet, søges derfor i høj grad etableret via politikernes personlige selvfremsstilling i medierne samt ved at adressere det orienteringssøgende identitetsarbejde i form af såkaldte "værdipolitiske" spørgsmål. Her er rationalet, at politikerne profilerer sig ved at skabe en klar, emotionsladet polarisering af synspunkter på et politisk delområde og dermed tilbyder potentielle vælgere et anskueligt identitetsmæssigt orienteringspunkt og således et grundlag for empati og partitagen. Men denne ofte publikumsvirksomme pro-

⁷⁶ Ved folketingsvalget i 2011 var der ganske vist stærkt fokus på uenigheder mellem blokkene med hensyn til mere klassiske økonomisk-politiske og fordelingspolitiske spørgsmål og tilsvarende svagere fokus på "værdipolitiske" spørgsmål som udlændingepolitik og retspolitik. Begge blokkes kriseløsningsmodeller var imidlertid solidt forankret i den økonomisk-politiske grundkonsensus, som EU- og OECD-landene henholder sig til, så den faktiske uenighed var i det større billede beskeden. Dette bekræftes yderligere af erfaringerne med SRSF's midtsøgende økonomiske politik efter valgsejren.

filering sker på bekostning af det store samfundspolitiske billede og politikken dimension af fælles anliggende.⁷⁷

Alt i alt vurderer de foreliggende danske vælgerundersøgelser imidlertid befolkningens almene politiske bevidsthed og deltagelse som relativt høj og kompetent og det danske demokrati som velkonsolideret og kendetegnet ved en høj grad af politisk-kulturel legitimitet.⁷⁸ Dog betones det, at rollen som politisk deltagende samfundsborger og det hertil hørende engagement i almenvellet i tiltagende grad er udfordret af tendenser til konsument- og klientgørelse af borgerne, samt at det deltagende engagement primært udfolder sig tæt på borgerens hverdag, mens menigmand snarere forstår sig i en tilskuerrolle i forhold til folketingspolitik.⁷⁹

⁷⁷ Se den kritiske diskussion af begrebet "værdipolitik" hos Jørn Loftager: "Manden eller bolden? – om værdier, politik og deliberativt demokrati" in *Politik*, årg. 13, nr. 1, 2010.

⁷⁸ Se f.eks. Lise Togeby: *Man har et standpunkt*, Aarhus Universitetsforlag 2004; Jørgen Goul Andersen: *Et ganske levende demokrati*, Aarhus Universitetsforlag 2004; Palle Svensson: "Demokratiets legitimitet" in Peter Gundelach (red.): *Små og store forandringer. Danskernes værdier siden 1981*, Kbh.: Hans Reitzels Forlag 2011.

⁷⁹ Jf. Jørgen Goul Andersen: *Et ganske ...* op.cit., samt Jørn Loftager: *Politisk offentlighed ...* op.cit.